

BELGE YAYINLARI
İnsan Hakları Dizisi

CULTURAL AND LANGUAGE
RIGHTS OF THE KURDS
© Kerim YILDIZ
KHRP

Çeviren
Attila TUYGAN

Redaktör
Ahmet Kahraman

Sayfa Düzeni
Tohum

Kapak
Ayrıntı Tasarım

İç / Kapak Baskı-Cilt
Kayhan Matbaası

Birinci Baskı
Mayıs 2004

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu cad. Binbirdirek İşhanı No:15/1
Sultanahmet/İstanbul
Tel/Fax: 0 (212) 638 34 58
E-mail: belgeyayinevi@hotmail.com
belgekitapkulubu@yahoo.com

Kerim Yıldız

Kürtlerin Kültürel ve
Dilsel Hakları

Çeviren: Atilla Tuygan

Uluslararası İnsan Hakları Standartları Işığında
Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de Ulusal Hukuk
Kapsamında Azınlıklara Yapılan
Uygulamalar Üzerine İnceleme

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	4
Bölüm 1 Giriş.....	6
Bölüm 2 Ulusal Sistemler:.....	9
(Kürt azınlıklarına ulusal yaklaşım; Anayasal ve yasal düzenlemelerin arka planı)	
Türkiye’deki Kürtler.....	9
Irak’taki Kürtler.....	13
İran’daki Kürtler.....	15
Suriye’deki Kürtler.....	17
Bölüm 3 Kürt Dili.....	19
(Türkiye, Irak, İran ve Suriye’de Kürt dilinin statüsü)	
Özel ve Resmi Kullanımda Kürtçe.....	19
Kürtçe Adlar.....	21
Kürtçe Yer Adları.....	22
Bölüm 4 Kürtler ve Medya.....	23
(Medya sahipliği ve denetimi, Türkiye, Irak, İran ve Suriye Basınında Kürtlerle ilgili konuların tartışılması ve Kürt dili)	
Bölüm 5 Kürtçe Eğitim.....	27
(Özel Kürtçe eğitim; Kürt diliyle eğitim, Kürt tarihinin ve kültürünün öğretilmesi)	
Bölüm 6 Uluslararası Hukuk Standartları.....	31
(Azınlık haklarının uluslararası hukuk güvencesi altındaki gelişimine genel bir bakış. Özgül azınlık hakları - İnsan hakları yapıları içindeki hukuki dosyalar)	
Uluslararası Hukuk Çerçevesinde	
Azınlık Hakları.....	31
Özel Ve Kamusal Alanda Azınlık Dilleri.....	38

Kişi Adlarının Kullanımı.....	40
Orijinal Yer Adlarının Tanınması.....	40
Azıllıklar ve Medya.....	41
Azınlık Eğitimi.....	42
Bölüm 7 Sonuç.....	46

Önsöz

“Mardin şehrinde beş ilkokul fakat sadece bir müzik öğretmeni vardı. Bu öğretmen Muşlu bir kemancıydı, Tefvik Bey diye tanınırdı. Lakabı 'Domiro' idi ve kemanyıyla müzik yapan ilk öğretmendi. Bitirirken bize çaldığının ne olduğunu sorardı. Müziği tanımama rağmen, çok korkardım çünkü Kürtçe bir parçaydı.

Kürt dili şehrin içinde ve dışında yasaktı ve eğer birisi Kürtçe konuşurken yakalanırsa, söylediği her kelime için 1 TL (Türk Lirası) öderdi. Mardin şaşkına dönmüştü. Çünkü Kürtçe konuşamayan halk sağır-dilsiz alfabeti kullanıyordu”.
 [(Musa Anter'in ANILARIM' ndan alıntı (Dil Sorunu))]

Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1925 yılında yayınlanan bir emirnameyle Kürtçe konuşmak yasaklandı. Mardin şehrindeki insanlık dramının manzarasını anlatan yazar Musa Anter, Mardinli bir Kürt'tü. 75 yaşındayken, devletin gezici para militer birlikleri tarafından tuzağa düşürölüp öldürölldü. Onun anlattığı Mardin, aslında 1920'lerin ikinci yarısından sonra, bütün Kürt coğrafyasının genel manzarasıydı. Ancak, Kürtçe konuşma yasağı zaman zaman azalan bazan yükselen devlet terörüyle 1991 yılına kadar sürdü. Türkiye'de geçerliydi. Bugün Kürtçe özelde ve genelde Türkiye'nin sokak ve meydan dayakları, işkence, hapis cezaları, hatta cinayetlere rağmen Kürtler, konuşma dillerini inatla yaşattılar. O nedenle, bugün bütün Kürt köy ve şehirlerinde Kürtçe yaşayan bir dil Türk Ticaret Odaları tarafından 1995'de Kürtlerin yaşadığı 6 vilayette yapılan araştırmaya dahil edilenlerin neredeyse halkın yüzde 65'inin evde yalnızca Kürtçe konuştuğunu göstermiştir.¹

Kürtçenin özel kullanımına yönelik yasağın kaldırılmış olmasına rağmen, Kürtçenin "politik yazışmalar"da, medyada ve eğitimde kullanımına ilişkin kısıtlamalar hâlâ geçerlidir. Irak, İran ve Suriye'de de, dile ve müzik gibi başka kültürel ifadelere ve geleneksel bayramların kutlanmasına ilişkin çeşitli kısıtlamalar farklı düzeylerde

mevcuttur. Bu kısıtlamalar -bu ülkelerin herbirinin anayasal ve yasal yapılarının derinliklerinde yattığı üzere- azınlık kimliklerinin meşruiyetinin toptan inkarından doğmaktadır.

Yasak ve baskılar asimilasyon, bir kültürün yok edilmesi amacını gütmektedir. Dolayısıyla 'kültürel' hakların inkârı, azınlık üyelerinin ifade özgürlüğüne saldırı olarak kabul edilmektedir. Fakat, devlet şiddetini, (terörü) içeren baskılar, her şeyden önce, bir azınlığın tüm yaşamına kimlik bilincine saldırıdır. Bu çalışmanın amacı, her devletin uluslararası hukuk çerçevesinde azınlıklara yönelik yükümlülüklerinin kapsamını değerlendirmek ve Türk, Irak, İran ve Suriye hukukları kapsamında azınlıklara, özellikle Kürtler'e yönelik tutumun uluslararası yükümlülüklerle uygunluğunu ölçmektir.

Geçtiğimiz yıllarda, gerek Avrupa'da, gerekse global anlamda etnik çatışmaları takiben, azınlıkları korumanın ve kimliklerini barışçıl biçimde ifade etmelerini sağlamanın yeni yollarını geliştirme ihtiyacıyla ilgili olarak ciddi uluslararası tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar, BM Azınlık Hakları Beyanname (1992) veya Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Haklarına İlişkin Tasarı Sözleşmesi (1994) gibi, azınlık haklarının korunmasına yönelik yeni uluslararası standartların kabulüne güç kazandırmıştır. Yeni uluslararası azınlık hakları belgelerinin hemen hepsinin ortak teması, artık azınlıkları yalnızca hoşgörmenin yeterli olmadığı, bunun yanında, kültürel haklarının etkin biçimde desteklenip teşvik edilmeye ihtiyacı olduğudur.

Bu kitabın azınlık haklarının -Kürtler'in ve de Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de yaşayan diğer azınlıkların korunmasına ilgi gösteren herhangi biri açısından yararlı bir referans olacağını ummaktayız. Kitabın büyük bir bölümü bu devletlerin azınlık nüfuslarına karşı uluslararası yükümlülüklerinin çizilmesini amaçladığından dolayı, azınlıkların korunmasına ilişkin uluslararası mekanizmaların kullanımıyla ilgilenen herkes açısından daha genel ilgi alanı oluşturmaktadır.

Kürtler'in kendi kimliklerini ifade hakkının tam olarak tanınmadığı Kürt bölgesinde uzun süreli bir barış tasavvur etmek güçtür. Devletlerin paradoksal biçimde, Kürt ayrılıkçı hareketlerini azınlık kültürel haklarını inkar ederek ezme girişimleri ters etki yaratmıştır. Bu kitabın amacı, örneğin Türk askeri tarafından ileri sürüldüğü gibi "ayrılıkçı propaganda" olmanın çok ötesinde, kültürel çeşitliliğe saygının gerçek bir demokrasinin temel unsuru, toplumdaki zenginliğin bir kaynağı ve uluslararası hukuk çerçevesinde bir yükümlülük olduğunun altını çizmektir. Ayrıca, bu çalışma 1997 yılında yayınlandı. O günden sonra, Kürt bölgelerinde önemli gelişmeler meydana geldi. Irak Kürdistanı otonomiye kavuştu. Dolayısıyla kimliği, dil ve kültürü özgürleşti. Türkiye Cumhuriyeti (TC) Avrupa Birliği'nde yer alma adına Kürtçe üzerindeki baskıları gevşetti. Hatta, Kürtlerin kendi okullarını açma değil, ama dillerini geliştirmek için özel kurslar açmasına izin verdi. Televizyonda Kürtçe yayına yeşil ışık yaktı. Bu gelişmeler, kitabın kapsamı dışındadır. Çünkü araştırmanın yapıldığı dönemde, TC'de koyu baskı devam etmekteydi.

Eski metni olduğu gibi yayınlamamızın asıl nedeni, "dün tarihte neler oldu?" diyenlere ışık tutmaktır.

Kerim Yıldız

Bölüm 1

Giriş

Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de yaşayan Kürtler, çeşitli dönemlerde -imhayı da hedefleyen asimlasyona uğramış, devlet zulmünün mağduru olmuşlardır. Bu kitap -Kürt kültürel haklarının inkârı anlamına gelen- asimilasyon uygulamanın kurnazca biçimi olan inkârı incelemektedir. İnkâr, zaman zaman, Kürtler'in asimile edilmesi çerçevesinde kültürlerini ifade etme yasağı biçiminde görülmüştür. Diğer "baskı" biçimleri daha örtülüdür. Örneğin Kürtçe eğitimin, sağlanmaması gibi...

Azınlık bireylerinin sivil haklarının korunması konusunda uluslararası antlaşmalar nettir. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneksel insan hakları standartları; örneğin azınlık üyelerinin kendi dillerini konuşma ve kültürlerini yaşama hakları konusunda çok

muğlaktır. Bu gönülsüzlük, hükümetin azınlıklara özel kültürel haklar tanınmasının daha geniş siyasal otonomi ve hatta veraset taleplerine yol açabileceği korkusundan kaynaklanmaktadır.

Hükümet, eğitimde Kürtçe'ye izin verilmesini PKK'ye bir imtiyaz sağlayacağından endişelenmektedir. Askerin ise bunu 'bölücülüğün ilk adımları' olarak değerlendirmektedir. Nitekim Türk Genelkurmayı İkinci Başkanı ve Hava Kuvvetleri eski komutanı General Ahmet Çörekçi Kürt kültürel taleplerini -ne kadar keserseniz o kadar fazla isterler mantığı taşıyan- 'bir salam taktiği' olarak tanımlamaktaydı¹.

Paradoksal olarak, Kürtler'in ayrı bir devlet taleplerine yakıt sağlayan ve Güneydoğu Anadolu'da şiddeti çok daha provoke eden olgu Kürt kültürel eylemlerinin bastırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa, TC tarihinin 80 yıllık geçmiş örnektir ki, asimilasyon, direnci beslemektedir. Hurst Hannum'un işaret ettiği gibi:

“Azınlık grupların haklarını tekrar tekrar ileri sürmesi ile devletlerin dirençle yüzleşme sonucu kendilerine tanıdığı sınırlı kültürel ve dilsel haklardan daha geniş siyasal ve iktisadi güç aramaları sonucunu doğurmuştur.”²

Azınlık kültürel haklarının korunması ile barış ve siyasal denge arasındaki bağlantı konusunda giderek büyüyen bir bilinç mevcuttur. Bu da, azınlıkların korunmasına ilişkin yeni uluslararası standartlar oluşturma ve dolayısıyla kültürel farklılıkların barışçı biçimde ifadesine yönelik şartları yaratma çabalarına ivedilik kazandırmıştır. Bu bağlamda, anlaşmazlığın önlenmesi, son bir kaç yıldır gerek global, gerek bölgesel düzeyde zuhur ettiği üzere azınlıkların korunmasına yönelik uluslararası belgilerin açık amaçlarından biridir.³

Anlaşmazlığın önlenmesi hedefinden ayrı olarak, bir azınlığın kültürünün korunmasının kendi içinde değerli bir amaç taşıması bile azınlık kültürel haklarının korunmaya layık olduğunu gösterir. Bir yorumcunun yazdığı gibi:

“Dünyaya ve tek tek kültürlerde yer alan ve kendi dillerinde ifade edilen yaşama dönük bakış açılarındaki farklar, bazen büyük

bazen de hissedilmeyecek kadar zayıf olmaktadır. Fakat her durumda onların bütünlüğü, bütünü herhangi bir parçasından daha zengindir. Bu zenginlikten çıkarılan her parça bir kayıptır.”⁴

Sonuç olarak, azınlıkların kültürel haklarının horgörülmesinin sadece azınlıkların dil ve kültürünü değil aynı zamanda o halkın sosyal ve siyasal yaşamlarını da etkilediği bilinmelidir. Çünkü, pek çok yönden "kültürel" ve "siyasal" haklar birbirlerinin tamamlayıcısıdır.⁵ O nedenle, yeni azınlık hakları belgeleri daha çok kültürel konularla ilgili olmakta, azınlıkların siyasal temsil konusu gibi "siyasal haklar"a çok az değinmektedir.⁶

Ayrıca yeni belgeler, daha çok "ulusal azınlık mensubu bireyler"e yöneliktir. Herhangi bir grubun tanınması konusu ise ürkeklik içermektedir. Grup hakları, uluslararası hukukta bir ölçüde özellik taşır. Örneğin azınlıklar uluslararası hukuk kapsamında bir derece siyasal otonomiye sahip olabilirler. Bazı yorumcular bundan da öteye gitmekte ve Kürtler'in BM Uluslararası Sözleşmelerinin⁷ 1. maddesi anlamında bir 'halk' oldukları ve böylece belki tam bağımsızlık da dahil olmak üzere kendi kendini yönetme

hakkına sahip bulduklarını ileri sürmektedirler.⁸ Bu görüş elbette tartışılabilir. Ancak incelememizin amacı dışındadır.

Bu inceleme bireysel insan haklarının üzerine eğilmek yerine, geleneksel sivil hakların, örneğin ifade özgürlüğünün, bir azınlığın kültürünü nasıl koruyabileceği sorusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu inceleme, aynı zamanda uluslararası azınlık haklarında meydana gelen yeni gelişmelere de göz atmaktadır:

BM Azınlık Hakları Beyannamesi (1992), Avrupa Konseyi Azınlık Dilleri Sözleşmesi (1992) ve Azınlık Hakları Çerçeve Antlaşması (1994). Bu belgelerde yer alan bazı yeni haklar grup hakları değil, hâlâ bireysel haklardır ve devletlere pozitif yükümlülükler getirmektedir.

Yeni azınlık hakları belgelerinde temel olan düşünce, sadece kültürel ve etnik farklılıkların tolere edilmesinden ziyade, onların yüceltilmesi ve geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu anlamda, Evrensel Bildirge ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi daha çok ayrımcılığı yasaklayan düşünce ilkesi üzerinde oluşturulan, azınlık üyeleri dahil, herkesin hakkını korumayı öngören insan hakları belgelerinin vurgusunda değişiklik olmuştur.

Bu söylem, devletleri müdahalelerden vazgeçirmek ve böylece insan haklarına saygı göstermelerini sağlamak için cezai yükümlülükler getirilmiştir. Tersine, daha yeni azınlık hakları belgeleri üye devletlere, örneğin azınlık diliyle eğitim sağlayarak, azınlık dil ve kültürlerini etkin biçimde teşvik etme konusunda pozitif yükümlülükler yüklemiştir. Pozitif haklar genellikle finansal yükler Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi gibi zayıf "programatik" üsluplu belgelerle koruma altına alınmıştır. Yeni belgelere zayıf cebri mekanizmalar eşlik etmektedir. Pek çok somut yükümlülük getirdiği için "mümkün olduğu zaman" veya "belli durumlarda" gibi ibarelerle ağır bir keyfiyetle donatılmıştır.

'Ekonomik' ve 'kültürel' haklar arasındaki çatışma belki de en çarpıcı şekilde Kuzey Irak'ta ortaya çıkmaktadır. "Çifte ambargo" sonucu Kuzey Irak'ta oluşan ağır ekonomik koşullar, BM Kuzey Irak Raportörü tarafından Kürt kültürel hak ihlallerinin kaynağı olarak tanımlanmıştır.⁹ 1995 tarihli rapor şöyle der:

"Kuzeyde Kürtler'in yerleşik bulunduğu bölge Irak'lı yetkililer tarafından sıkı bir şekilde uygulanan ambargo nedeniyle zarar görmektedir. Bu durum, sosyal ve kültürel toplum yaşantısının altını oymaktadır. O nedenle toplulukların pek çoğunda gelişmeye ilişkin herhangi bir işaret gözlenmemektedir."¹⁰

Bu incelemede, kültürel ve dilsel haklardan yararlanmanın önündeki yapısal ve hukuki engellerle ve bunların uzantısı olarak, yoksulluk ve kültürel hakların inkarı arasındaki ilişki üzerinde de durulacaktır. Her durumda ekonomik tartışmaların, dikkatleri devletlerin ayrımcı uygulamalarından veya bir devletin azınlıkların haklarını korumada bile başarısız kalmasından öteye çevirmek için kullanılmamasına büyük önem verilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.¹¹

'Ekonomik' ve 'kültürel' haklar arasındaki çatışma, farklı türdeki hakları ayırmak istediğinizde zorlukları yansıtır. 'Ekonomik' ve 'siyasal' hakların birbirinden ayırt edilmesinde de bu böyledir. Bu rapor, daha çok geçen on yıllık dönemde Kürt

kültürünün pek çok ifadesinin siyasileştiği yer olan Türkiye'deki Kürtler'in durumu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ayrım eğer tamamen iki ayrı ifade şekliyse 'kültürel' ve 'siyasal' söylem üzerinde konuşmayı güçleştirmektedir. Örneğin, Kürt müziğinde en popüler olan, baskıya karşı mücadele temasıdır. Kürt geleneksel giysilerinin giyilmesi Kürt kimliğinin bir ifadesidir. Ancak, bu aynı zamanda siyasal bir ifadedir de. Hatta dans etmek bile giderek daha siyasal bir ifade haline gelmiştir. Mehrdad Izady'nin işaret ettiği gibi 'Kürtçe dans etmek yerel baskıcı kuralları yok saymak ve grubun kimliğini vurgulamaktır'.¹²

Bu, Kürt kültürel talepleri (örn. Kürtçe'yi serbestçe konuşma izni) ile otonomi veya bağımsızlık amaçlayan siyasal talepler arasında bulanıklaşan fark Nadar Entessar tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Etnik grupların ve devletin çatışan istemleri, tamamen etnik amaç ve aidiyet için kişisel bir arayış ve güce yönelik bir grup talebine dönüştürmüştür.”¹³

İki tür ifade şekli arasında farklılık olmadığından Kürt kültürünün ifadesini gittikçe suç sayan yasaların kapsamına girmiştir. O nedenle 'kültürel' ifadeyi suç sayma olgusu tartışılacaktır. Çünkü kasıtlı veya istemeden, Türk hukuku, kültürel ve siyasal istemler bağlar arasındaki üstüste biniş haline gelmiştir. Kürt kültürünün bazı ifadeleri hâlâ doğrudan suç sayılmaktadır. Kültür ve kimliğe yönelik saldırı, Kürt kimliğinin vurgulanmasını bastırmada kullanılmakta olan ve 'bölücü propaganda'yı yasaklayan Türk anti-terör yasaları çerçevesinde terörizme saldırı olarak düşünülmektedir.

Bir bütün olarak kültür nosyonu, 'Kürt olmak' neyi gerektirdiğini ortaya koymak zordur.¹⁴ Bununla birlikte, dil gibi, bir azınlığın belli özelliklerine işaret etmek mümkündür.

Gerçekten dil azınlık gruplarınca kendi farklı etnik kimliklerini koruma anlamında en önemli araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle burada Kürt dilini özel ve resmi iletişimde, medyada ve eğitimde kullanma özgürlüğü üzerinde fazlasıyla durulacaktır. Burada ele alınan diğer konular Kürtler'in medya ve eğitime kabul edilmesi, geleneksel bayramlarının kutlanması ve müzikler çalınmasıdır. Burada 'Kürt kültürü' ve 'Kürt dili'nden bahsedilmesine rağmen, bütün olarak Kürt kültürünü kapsadığımız iddiasında değiliz. Çünkü farklı parçalarda farklı Kürt kültürü ve Kurmanci, Sorani, Zazaki ve Gorani olmak üzere en azından dört farklı Kürt dili/lehçesi vardır. İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki Kürt nüfusun, sözü edilen ülkelerin baskın kültürleri tarafından etkilenmiştir. Hatta aynı ülkede yaşayan Kürtler arasında bile büyük kültürel farklılıklar vardır. Ancak, her şeye rağmen, incelemede sözü edilen Kürt kültürü ve dili, kendini Kürt olarak adlandıran herkesi kapsamaktadır.

Bölüm 2

Ulusal Sistemler

Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de yaşayan Kürtler'in azınlık hakları konusunda çok yönlü bir kıyaslamaya gitmek oldukça güçtür. Çünkü her grup, farklı tarihlerle şekillendirilmiş farklı yasal sistemler içinde farklı hükümetlerce yönetilmiştir. Herbiri farklı kültürel, siyasal istek ve taleplere sahiptir.

Bu bölümde, söz konusu ülkelerin azınlık haklarıyla yakından ilintili anayasal ve mevzuat hükümleri, insan hakları bağlamında, Kürtler'in konumu da göz önüne alınarak ele alınacaktır. Bir yorumcunun Suriye'deki Kürtler'in haklarına ilişkin raporlarda belirttiği gibi, totaliter bir devlette belli bir azınlığa ait hak ve özgürlüklerin boyutunu, ülke genelinden ayırarak ölçmek güçtür.¹

Ancak, dört ülkede de insani hakların kısıtlanması bir kaç ortak özellik taşımaktadır. Eşitsiz güç dağılımı ve Kürt siyasal temsili için fırsat yoksunluğu, "toprak bütünlüğü"nü vurgulanması, Kürt bölgelerinin askerileştirilmesi...

A. Türkiye'deki Kürtler

Türkiye'de 12 milyon Kürt'ün yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu rakam toplam nüfusun yüzde 20'si civarındadır. Son yıllardaki zorunlu göç nedeniyle pek çok Kürt, Türkiye'nin batısına ya da dünyanın çeşitli yerlerine dağılmıştır. Ama genellikle, tarihsel yurtları olan ve şimdiki Güneydoğu Anadolu denilen topraklarda yaşamaktadırlar. Kürdistan İşçi Partisi (PKK), 1984 yılında bu topraklarda isyan başlatmış, bunun üzerine 9 ili kapsayan bölgede Olanğanüstü Hal ilan edilmişti.²

Türk anayasal ve hukuki hükümleri Kürtler dahil tüm vatandaşların Türk olduğu görüşü üzerinde temellendirilmiştir. Türk devleti, söylemini gerçekleştirmek için Kürt kimliğini "yok" saymış, dilini, kültürel varlığını yasaklamıştır. Ancak, son bir kaç yılda 'Kürt meselesi' üzerindeki tartışmalar biraz daha açık hale gelmiştir. 1984'de başgösteren ayaklanmadan sonra en azından siyasetçiler, Kürtler'i ismen anmaya başlamışlardır. Örneğin, 1996 yılında Adalet Bakanı'nın İnsan Hakları Parlamenterler Komitesi Delegasyonu ile yaptığı tartışmalardaki yorumu ilginçtir. Kürtler ile kendisi arasında bir fark bulunmadığını ifade ederken 'Bizim Kürt kökenli halkımız bir azınlık değildir' demiştir.³

Kısa Tarihçe

Cumhuriyet tarihi boyunca, ardı ardına patlayan kanlı olayları kavramak için Türk devletinin sistemini anlamak gerekiyor.

Kürtler, tıpkı Araplar, daha önce kopmuş bulunan Yunanlar, Bulgarlar ve Arnavutlar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun şemsiyesi altındaydı. Osmanlı, bir Türk devleti değildi. Kendilerine "Türk" diyenler imparatorluk içinde dağınık yaşıyorlardı. 1908 yılında düzenlenen bir hükümet darbesiyle yönetimi ele geçirdiler. 1803 yılından beri bağımsızlık amacıyla isyan halinde olan Kürtler'in durumu daha da kötüleşti. Osmanlı devleti, 1914 yılında girdiği dünya savaşından yenik çıktı. 1920'de Sevr Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma; 'Fırat'ın doğusunda bulunan ve baskın olarak Kürt olan bölgeler için yerel bir otonomi planı kabul edilmelidir' denmektedir. Bununla birlikte Sevr Antlaşması, imzalanmasından kısa bir süre sonra liderliğini Mustafa Kemal'in yaptığı Türk milliyetçileri savaşın galipleriyle anlaştılar. Osmanlı ailesine bırakılan topraklarda bir cumhuriyet kurma, Kürtlere özerklik dahil geniş özgürlükler vaadediyordu. Fakat bugün varolan Türk devleti, sınırlarının çizilmesiyle verilen sözler hükmünü yitirdi. İngiltere ve Fransa'nın çizdiği Türkiye'nin sınırları 1924'deki Lozan Antlaşması'yla resmen tanındı. Antlaşma herhangi bir azınlıktan ismen söz etmemekle beraber 37-44. maddelerde azınlık hakları konusunda bazı garantiler içeriyordu. 39. madde şöyleydi:

"Türk uyruklu herhangi birinin özel ilişkilerinde, ticaret ve dinde, basında veya her türlü yayında veya kamu toplantılarında herhangi bir dili serbestçe kullanması konusunda hiçbir kısıtlama getirilmeyecektir. Resmi dilin mevcudiyetinin yanında, Türkçe konuşmayan Türk uyruklulara mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanmaları konusunda gerekli imkanlar sağlanacaktır."

TC'nin Lozan'da imzaladığı anlaşma, genel anlamda bütün Türk uyrukluların haklarıyla ilgili olduğu halde, uygulamada Kürtler dışlanmış, yalnız Yunanlar, Yahudiler ve Ermeniler gibi dini azınlıklar kapsayacak biçimde uygulanmıştır. Anlaşmanın, Türk olmayan azınlıklara atıfta bulunmaması hem akademik yorumcular hem de Türk hükümeti tarafından Kürtler azınlık tanımının dışında bırakılarak tercüme edilmiştir.⁴ 1992 gibi yakın bir tarihte İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Kürtler'le ilgili herhangi bir hakkın sözkonusu olamayacağını haklı göstermek için Lozan Antlaşması'ndan söz etmiştir.⁵

Kürtler, her şeye rağmen, Osmanlı yönetiminde bazı hak ve özgürlüklere sahipti. Ancak Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra Mart 1924'de resmi kararname ile tüm Kürt okulları, örgüt ve yayınları yasaklandı. "Kürt" ve "Kürdistan" sözcüklerinin kullanımı yasaklandı. İrkçı bir bakışın iz düşümü olarak Kürtlere ilişkin atıflar Türk tarih kitaplarından ve yayınlardan çıkarıldı. Devlet, gerçekte Kürtlerin "var olmadığını" kanıtlamak için teoriler üretmeye başladı. 1989 gibi yakın bir tarihte Kürtler, "Dağ Türkleri" olarak gösterildi. Aynı yıl Kürt dili, bir emirle Türkçe'nin kaba lehçeleri olduğunu ileri süren söz de bilimsel raporlar yayımlandı.⁶

Kürtler, baskı ve varlıklarının inkarı karşısında 1925'de ve 1930'da isyan etmişlerdi. Bundan sonra Türkler'in kafasında devletin varlığına yönelik baş tehdit oldukları fikrini yerleştirdi. Hükümet, Kürt köylerini bütünüyle boşaltarak tehlikeyi yok etmeye çalıştı. 1937 yılında Kürtler'in Dersim bölgesine havadan ve karadan taarruz edildi. 1938 yılında da süren askeri saldırılarla taş taş üstünde bırakılmadı. Her yaş ve cinsiyetten 70 bin kişi öldürüldü. Halkın sevdiği bir şahsiyet olan Seyit Rıza idam edildi. Bu olaylara "isyan bastırma" adı verildi. Oysa isyan yoktu, olmamıştı. Bu arada kitlesel sürgünler yapıldı. 1934 tarihli "Yeniden İskan Kanunu" nüfus içerisinde Türk olmayan unsurların asimilasyonu için onların Türk kültürünün baskın olduğu yerlere yerleştirilmesine imkan sağlıyordu. Aynı zamanda Türkler de Kürt alanlarına yerleştiriliyorlardı.⁷

Pek çok Kürt köyünün adı Türkçe çağrışimli adlarla değiştirildi⁸ Çocuklara Kürt adlarının verilmesi yasaklandı.⁹ Dilleri yazılı ve sözlü folklorü, müziği, geleneksel Kürt giysileri ve renkleri ve Kürt bayramı Newroz'un¹⁰ kutlanması da yasaklandı.¹¹ Siyasi konuşma özgürlüğünü kısıtlayan yasalar, aynı zamanda Kürt kültür etkinliklerini bastırmak için de kullanıldı. Kürtçe konuşmak "milli duyguları zayıflatılıyor" veya "aşındırılıyor" gerekçesiyle örgütlenmeyi ve propagandayı yasaklayan Türk Ceza Kanununun (1926) 141. ve 142. maddeleri uygulandı. İtalya'nın faşist diktatörü Mussolini rejiminin yasalarından tercüme edilen bu ceza maddeleriyle Kürt kimliği şiiri, müziği ve folklorü yasadışı ilan edildi. Yasaya aykırılık ağır hapis cezasıyla karşılık gördü.¹²

Atatürk'ün geleneği, 1982 yılında kabul edilen ve anayasada da vücut buldu. Bu anayasa, Eylül 1980 askeri darbesini yapan beş generalden oluşan Milli Güvenlik Kurulu tarafından yazıldı.

Anayasanın 3. maddesi ulusal azınlığın mevcudiyetini kesin hükümlerle ortadan kaldırdı. Kemalist Türk Devleti'nin temel ilkesini ifade eden bu madde şöyle:
"Türk Devleti, ülkesi ve milletiyle, bölünmez bir bütündür. Dili Türkçe'dir."

Benzer şekilde, 5. madde devletin temel amaç ve görevlerini ele alır:
"Türk ulusunun bağımsızlık ve birliğini, ülkenin, cumhuriyetin ve demokrasinin bölünmezliğini korumak."

1980 darbesinin anayasası, her yönüyle, çelişkilerle doludur. Anayasa dil, ırk, cins, siyasal görüş, felsefi inanç, din veya mezhep temelinde ayrımcılığını yasaklıyor. Bu madde ile en çok bilinen insan haklarını garanti altına alıyor izlenimi veriyor.¹³ Yine ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü yine garanti altına alınmıştır. Fakat bununla beraber, hemen sonra gelen başka bir maddeyle garantileri yok ediyor. Anayasanın 13. maddesi ile devletin bütünlüğü, temel hak ve özgürlükler kısıtlanmaktadır. Bu durum, aşağıda açıklanan 14. maddede daha da güçlü biçimde desteklenmektedir.

"Anayasada yer alan hak ve özgürlüklerin hiçbiri; devletin, ülke ve ulusun bölünmez bütünlüğünü ihlal etmek, Türk Devlet ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmek amacıyla kullanılamaz."

Kürt dili, 1925 yılında, Atatürk'ün bir emriyle yasaklanmıştı. Devlet memurları, Kürdistan'da yasakları denetlenmekle görevliydi. Sokakta Kürtçe konuştuğu ya da konuştuğundan şüphelenilen kişiler dövülüp aşağılanıyor, sonra para cezasına çarptırılıyordu. Kürt yazarı Musa Anter, parası bulunmayan köylülerin eşeklerine el konulduğunu yazıyor. Daha sonraki süreçte zaman zaman "vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları ile azınlıklar baskı altına alınıyordu.1982 Anayasası'nı yazan beş kişilik generaller cuntası -Milli Güvenlik Konseyi- 1980-83 döneminde yürürlüğe koydukları başka ırkçı mevzuatın da sorumlusudurlar. Yürürlüğe koydukları yasalar, anayasanın kendisinde olduğu gibi ezici milliyetçi duygularla dolduruldu. Bunlardan biri (1908 Sayılı Yasa) Dernekler Yasası'dır. Bu yasanın 5. maddesi şöyledir:

"Anayasanın girişinde belirlenen temel ilkelere aykırılık taşıyacak şekilde hiçbir dernek kurulamaz. Türk devletinin toprağı ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tahrir etmek niyetiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları içinde ırk, dil, mezhep, kültür ve din

şeklindeki farklılıklar temelinde azınlıkların mevcudiyetini iddia edecek veya bir ırkın veya sınıfın veya belli bir din veya mezhep mensuplarının diğerleri üzerinde hakimiyet kurmasını veya Türk dil veya kültüründen başka dil veya kültürleri koruyarak, geliştirerek ve yayımlayarak diğerleri üzerinde imtiyazlara sahip olmasını sağlamak niyetiyle azınlıklar yaratacak şekilde dernekler kurulamaz”.

Generaller, anayasadan önce egemen olabildikleri alanda da Kürtçe’yi zaten yasaklamışlardı. Diyarbakır Cezaevi’nde Türkçe bilmeyenler birbiriyle işaretlerle anlaşıyorlardı. Nitekim İngiliz yazar Harold Pinter bundan yola çıkarak “Dağ Dili” adlı eserini yazacaktı.

1982 Anayasası ile Kürt dili ve kültürünü geliştirici amaçlarla organizasyona yönelme yasaklanıyordu. Yasaya aykırı düştüğü varsayılan bir dernek, mahkeme kararı olmaksızın kapatılabilir ve kurucuları cezalandırılabilir. Benzer bir şekilde, 'amacı bir grup veya sınıfın hakimiyetini desteklemek veya tesis etmek' olan siyasi partilerin kurulmasını yasaklayan Siyasi Partiler Yasası'nın 68. maddesi nedeniyle Kürt siyasi partilerinin kurulması yasaklanmıştır. İki Kürt partisi -Halkın Emek Partisi (HEP) ve Demokrasi Partisi (DEP)- bu yasa maddesine dayanılarak bölücülük yaptıkları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Halefleri, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) üyelerinden 41'i bölücülük suçlamasıyla baskı görmüştür.¹⁴

Kürt dili, Türk etnik bütünlüğüne yönelik büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır. Anayasa ile Türk dilinin statüsü yükseltilirken "yasalarca yasaklanmış diller” üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Anayasanın 26. maddesi şunu ifade eder:

“...Yasayla yasaklanan hiçbir dil, fikirlerin ifadesi ve yayılmasında kullanılamaz. Bu yasaya aykırı düşen yazılı belgeler, matbu malzeme, kayıtlar, sesli kayıtlar, filmler veya başka ifade araçları mahkeme emriyle toplatılacaktır.”

Basın özgürlüğünü garanti eden 28. madde ile yasağa ayrıca vurgu yapılmakta ve "yasayla yasaklanan dil(ler)"i dışarıda bırakılmaktadır. Yasaklanan bu dillerin ne olduğu ise net değil, bilinmezlik içindeydi. 1983 yılında, yürürlüğe konan 2932 sayılı yasa ile 'Türkçe'den başka dillerde yayına' netlik getirildi. Bu yasa, 'Türk vatandaşlarının anadili Türkçe'dir' ibaresi vurgulandı. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti tarafından resmen tanınan ülkelerin resmi dilleri dışında kalan bütün diller yasakladı. Yasa ile Kürt dili yasaklandı oldu.

Kürtçe'yi özel olarak kullanmak bile suçtu.¹⁵ Yasaklara aykırı davranmak büyük cezaları gerektiriyordu. Bundan en çok etkilenip mağdur olanlar ise siyasetçiler, pop-şarkıcıları, öğretmenler ve avukatlar gibi yaşamın her alanından insanlardı.¹⁶

Soruşturmaya uğrayanların bir kısmı Kürtçe'den başka hiçbir dil konuşamıyorlardı. 1989 yılında yapılan bir seçim toplantısında Kürtçe konuştuğu için bir yıl hapse mahkum edilen bir kadın, ifadesinde şöyle demişti:

'Türkçe bilmiyorum. Bu yüzden Kürtçe konuştum.'¹⁷

Kürt dilini yasadışı kılan 2932 Sayılı Yasa görüşte 1991 yılında yürürlükten kaldırıldı. Fakat bu olayla, TC’de aslında yasaların fazla önemli olmadığı anlaşıyor. Çünkü yasa yok ama yasaklar sürüyordu. Bu iptalin sonucu sadece Kürtçe'nin 'siyasi olmayan iletişimde, şarkı ve müzikte kullanılmasına izin vermek olduğu, eğitim amaçlarıyla veya sözlü ve yazılı yayında kullanılmasına imkan vermeyeceği anlaşıldı.¹⁸ Öncelikle yasağı kaldıran yasanın bunu

açıklığa kavuşturacak şekilde tanımlanması gerekir.19 Çünkü iptal hükmü basitçe şunu beyan etmektedir:

"Türkçe dışındaki dillerde yayınlar"la ilgili 2932 Sayılı Yasa iptal edilmiştir.20 Siyasi Partiler Yasası'nın 81. maddesine göre Türkçe'den başka herhangi bir dilde yapılan tüm "siyasal konuşmalar" yasadışıdır. Eğitime gelince; Yabancı Dilde Eğitim Yasası, Türkçe'yi bütün okullarda eğitimin aracı olarak görmekte ve yabancı dilde eğitim yapılmasının Milli Güvenlik Konseyi'nin görüşü alınarak Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmesini öngörmektedir. Bu yasalar, 1991 yılında dil yasağının kaldırılmasından etkilenmemiştir.

Diğer yandan, Kürt dilinde yayın ve neşriyat anayasasının 26. ve 28. maddeleri tarafından Kürt dilinin "yasayla yasaklanan dil" olması temelinde yasaklanmıştır. 2932 Sayılı Yasa, yasaklanan dilleri belirlemiştir. Bu yasanın iptalini takiben, belli dilleri yasaklayan herhangi bir Türk mevzuatı olmayacaktı. Buradan hareketle düşüncelerin dile getirilmesi ve yayılmasında ve basında, bu "yasayla yasaklanan diller"in kullanımını şarta bağlayan 26. ve 28. maddelerin ikinci fıkrası etkilenmemiştir.

1991 yılından beri hükümet, dil gibi kültürel ifadeyi doğrudan yasadışı saymak yerine, giderek artan bir şekilde Kürt kimliğinin ifadelerini baskı altına almak için terörle mücadele mevzuatını temel almıştır.

1991 tarihli Terörle Mücadele Yasası'nın 1. maddesi şöyledir:

"Terörizm, bir örgüte mensup bir veya birden fazla kişi tarafından, devletin anaayasada belirtilen ilkelerini veya onun siyasal, sosyal hukuk, laik ve ekonomik sistemlerini değiştirmek ve Devletin ulusu ve ülkesi ile bölünmez bütünlüğüne zarar vermek, Türk Devleti ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye atmak, Devletin yetkisini zayıflatmak veya tahrip etmek veya ele geçirmek, temel hak ve özgürlükleri yok etmek veya devletin iç ve dış güvenliğini ve kamu düzenini veya genel sağlığını herhangi bir baskı şekliyle, zor veya şiddetle, korkutma veya yıldırma yoluyla, baskı veya tehditle tehlikeye atmak için yapılan her türlü eylemdir.

19. maddenin açıkladığı gibi, yasayla insanlara ceza biçilirken 'terörizm tanımı şiddet eylemini gerektirmiyordu. Yasa hoşlanılmayan herkesin cezaya uğratılabileceği şekilde geniş ve belirsizdir.'21

Terörle Mücadele Yasası ile ilgili yargılar tüm siyasal ve terörist eylemlerle ilgilenen Devlet Güvenlik Mahkemeleri tarafından yorumlanmaktadır. Bu mahkemeler, Adalet Bakanı veya Milli Savunma Bakanı tarafından atanan bir askeri yargıç ve yine hükümet tarafından atanan iki sivil yargıçtan oluşmaktadır.22

Terörle Mücadele Yasasının en çok kullanılan maddelerinden biri olan 8. maddesi şöyledir:"Hiç kimse Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne müdahaleyi amaçlayan yazılı veya sözlü propaganda yapamaz..."

Bu ceza maddesi uygulamada ürperticiydi. Oysa, son dönemlere kadar, 8. madde, önceleri kişinin yazarak veya konuşarak ülkenin toprak bütünlüğünü bozabileceği hükmü muğlaktı. Açıklıktan uzaktı, amacını aramıyordu. Ekim 1995 tarihinde yasada yapılan değişiklikle, kasıt mantığını getirdi. Maddede yer alan 'bölücü propaganda' tanımı aynen bırakıldı.23 Bu düzeltme dünya kamuoyuna büyük bir reform olarak sunuldu. Oysa, değişen bir şey yok, tersine baskıları pekiştirme vardı. O nedenle değişiklik, söylendiği gibi Türkiye'de büyük bir ifade özgürlüğüne yol açmadı.24 Sonuç

olarak bu gelişmeden sonra savcılar, Kürtçe kültürel ve siyasal ifadeyi susturmak için giderek artan ölçüde alternatif hukuki hükümlere başvurmaya başladılar. Bu yasalardan biri de, ırk, sınıf veya din temelinde insanlar arasında ayrımcılığın geliştirilmesini suç sayan Türk Ceza Yasası'nın 312. maddesidir.

Özet olarak, Türk Devleti, evrensel hukuka aykırı, ama kendi yasalarına dayanarak Kürt kültürü ve kimliğini bastırmak için aşağıdaki yolları izlemektedir:

- a. Kürt kültürünün belli ifadelerini tamamen yasaklamak.
- b. Kürt kimliğinin şiddet içermeyen biçimi de dahil olmak üzere kültürel bütün istemlerine karşı terörle mücadele mevzuatını genişleterek uygulamak.
- c. Medya ve eğitim gibi güçlü kurumlar üzerinde sıkı bir denetim kurup sürdürmek ve böylece onları baskın ideolojinin ve resmi dilin egemen olmasında, yayılmasında kullanmak.
- d. Kürt dilini her türlü resmi haktan mahrum kılmak.

Irak'taki Kürtler

4 milyon civarındaki nüfusu ile Kürtler, genellikle Irak'ta genel nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini teşkil ediyor. Bu haliyle Kürtler, Irak'ın en önemli azınlığıdır. Irak'taki azınlıkların genel durumuyla ilgili olarak BM Özel Raportörü şunları ifade etmiştir:

“Çoğu etnik ve dini azınlığın durumu çok zordur. Azınlıkların korunmasına, kültürel ve eğitsel haklar bağlamında genel olarak izin verilmemektedir.”²⁵

Gücün tek bir siyasi partide (Arap Baas Sosyalist Partisi) ve sonuçta tek bir bireyde (Saddam Hüseyin) toplanması, BM Irak Özel Raportörü tarafından azınlıkların karşı karşıya kaldıkları problemlerin kökenini oluşturduğu şeklinde tanımlanmıştır. Aynı raportör Irak'taki etnik ve dini azınlıkların haklarına yönelik ihlal politikalarına değinerek şunları belirtmiştir:

“Aşırı şovenizm ve aşırı tahammülsüzlük nedeniyle belli gruplara karşı derin şiddetin ortaya çıktığı açıktır. Bu durumda şovenizm, iktidardaki Arap Baas Partisi tarafından ileri sürülen gerçeklik tekelinin bir özelliğidir...”²⁶

Tek partili sistemin uygulanışı, Devrim Komuta Konseyinin koyduğu bir dizi kanun ve kararla sağlanmıştır. Devrimci Komuta Konseyi, en etkin yönetim ve yasa koyma organıdır.²⁷ Mahkeme kararına ihtiyaç duymaksızın Geçici Anayasa'yı istediği zaman iptal etme gücüne sahiptir.

Devrim Komuta Konseyi Başkanı Saddam Hüseyin, sözde yürütme yetkisine sahip bir Bakanlar Kurulu atar. Ancak, gerçekte ise bu kurul sadece Devrim Komuta Konseyi ve başkanın kararlarını incelemekten ibaret olarak kurulmuştur. Bir Ulusal Meclis, Ulusal Meclis Yasası'nın

2. maddesi çerçevesinde denetlenerek “serbest” seçimle seçilmektedir.

Aday olmak isteyenlerin hepsi ilk önce seçimleri denetleyen yüksek komisyon -ki, Devrim Komuta Konseyi'nin emriyle kurulmuştur- tarafından uygun bulunmak zorundadırlar. Teorik olarak, Ulusal Meclis, yasama işlevini görmesine rağmen, pratikte Devrim Komuta Konseyi, onun bütün etkinlikleri üzerinde tam bir hegemonyaya sahiptir.²⁸

1974 tarihli İktidar Partisi Kanun'un 142. maddesi gereğince, bütün bakanlar, yönetim birimleri, kurumlar ve bürolar "yetkililere ve devlete rehberlik eden" Baas Partisi'nin Sekizinci Bölge Kongresi'nin siyasal raporunu kabul etmekle yükümlüdürler. Bakanlar, sadece kendi bakanlığını ilgilendiren kararları alma hakkı veren teşkilat yetkilerini kullanabilirler.²⁹

Devrim Komuta Konseyi, Irak Hükümeti'nin kuzeydeki Kürt bölgesinde otonomi meselesi üzerinde Kürtler'le diyaloga girmeyi kabul ettiği zaman, yani 1991'de, Siyasi Partiler Yasası'nı resmen ilan etti. Bu yeni yasa olumlu ve demokratikleşme konusunda büyük bir adım olarak tanımlandığı halde, Uluslararası Hukukçular Komisyonu'na göre bu, iktidardaki Baas Partisi'nin konumunu daha da güçlendirdi.³⁰

Bununla beraber, Irak'ın anayasal ve yasamaya ilişkin maddeleri, Irak'lı Kürt azınlık için, azınlık haklarıyla ilgili hatta otonomiye de içeren bir dizi özel hakkı içermektedir.

1970'de resmen ilan edilen Geçici Anayasa, 5(b) maddesinde özellikle "Kürt halkı"nın haklarına ilişkin şunları yazıyor:

"Irak halkı iki ana etnik gruptan oluşur: Araplar ve Kürtler. Anayasa, Irak birliği çerçevesinde bütün azınlıkların meşru hakları gibi Kürt halkının etnik haklarını tanır." Yine 1970'de, Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile görüşmelerin ardından Devrim Komuta Konseyi, Kürt sorununun çözümüne ilişkin hukuki taslağın tanımlandığı bir bildiriye yayımlandı. Bildiriye, Kürt etnik kimliğinin farklılığını tanıyor ve Kürt bölgesindeki yerel yönetimlerde, yerel yönetim denetiminin yanında, Kürtler'in merkezi yönetim düzeyinde de katılımını güvenceye alıyordu. Bu anlaşmanın ardından bazı Kürtler, siyasal konumlara atandıysa da atamaların gerçek bir güçten yoksun şekli ve sembolik olduğu yaygın olarak kabul gördü.³¹

Kürdistan bölgesinde otonomi için yasa (1974 tarihli 33 Sayılı Yasa), ekonomik ve sosyal konular niteliğindedir. Kağıt üzerindeki yasa, Kürtlerin hatırı sayılır bir yetkiyle etkili bir biçimde kendi kendilerini yönetmesini öngörüyordu. Bunun yanı sıra, yasa, otonomi bölgesindeki sınırların düzenlenmesini ve merkezi hükümetin etkin baskısını içerdiği için Kürtler tarafından kabul edilebilir bulunmadı. Buna rağmen, Kürt bölgesi, 1975'den 1980'e kadar nispi bir istikrar yaşadı. Ancak, İran-İrak Savaşı'nın patlak vermesinden sonra bölgedeki durum bozulmaya başladı. Bağdat, bazı Kürt örgütlerini İran'la işbirliği yapmak ve bir kısım Irak toprağının İran'lı güçlerce işgal edilmesine çalışmakla suçladı. Bağdat yönetimi, bu bölgeyi kurtarmak bahanesiyle 1988'de kimyasal silahlar kullanarak Kürdistan'ı bombaladı. Saldırılarda, 200.000 Kürt'ün can verdiği tahmin ediliyor.³² 1991'de Irak güçleri tarafından bölgedeki Kürt isyancılar, üzerine büyük bir saldırı başlatıldığında ise, Kürtler paniğe kapıldı ve yaklaşık 1,5 milyon kadarı, Türkiye ve İran'a kaçarak büyük bir insanlık dramı yaşandı. BM Güvenlik Konseyi, Irak'ın 'bu baskıya derhal son vermesini ve yardıma ihtiyacı olan herkese uluslararası insani yardım kuruluşlarının yardım eli uzatmasına ivedilikle imkan vermesini' istediği 688 Sayılı kararını yayınlarken tepki gösterdi. 1991 Nisan

ayı ortalarında Batılı güçler, Kuzey Irak'ta bir 'güvenli bölge' oluşturdu.³³ Birleşik güçler Irak savaş uçaklarının 36. paralelin kuzeyinden uçmasını yasakladı. Böylece Kürt otonomi bölgesinin kabaca yarısını kapsayan bir bölgeyi "kuş uçmayan bölge" olarak ilan etti. Kürtler, kendi yönetimlerini kurdular. 1992 yılında gerçekleşen seçimlerden sonra, iktidarı '50:50' oranında paylaşan iki ana siyasi parti, Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtsever Partisi (PUK) arasında ortak yönetimi oluşturuldu. Asurlular temsil hakkına sahip oldu. Fakat öteki azınlık parti, temsil için gerekli olan yüzde 7'ye ulaşamadı. Bununla birlikte, Batılı birleşik güçler yeni bölgesel hükümet yerine, Kürt de facto liderlerle ilişki kurma yolunu seçmeye devam etti.

Kürdistan parlamentosu 1992 Ağustos ayında kabul ettiği 11 Sayılı Kararname ile meşruiyetleri Merkezi Meclis tarafından onaylanana kadar mevcut hiçbir Irak yasası, kararname ve yönetmeliğinin uygulanmayacağını açıkladı. Bu arada Bağdat yönetiminin bazı yasaları, Kürt halkının refahına uygun bulunmadığı için yürürlükten kaldırıldı. Kararda 3 Ekim 1991 tarihinden sonraki Irak mevzuatının yürürlükten kaldırıldığını deklere ediyordu.³⁵ Irak, Kürtler'in

kültürel ve dilsel haklarını da içeren haklarının korunması taahhütünün kanıtı olarak Otonomi yasasına saygıyı sürdürmektedir.³⁶ Gerçekte ise, 1992 tarihindeki Kürt seçimlerinden ve Irak yönetiminin bölgeden geri çekilmesinden bu yana, Yasama Konseyi, (1974 yasası kapsamında oluşturulan yasa yapıcı organ) işlevini yitirmiştir.³⁷ 1992 yılında, yeni Kürt parlamentosu iktidara geldiğinde bir dizi yeni yasa çıkarttı. Bunlardan biri, Irak Kürdistan Bölgesi Kültür Bakanlığını tüm yayım lisanslarından sorumlu ve yetkili kılıyordu Yayınlar Yasasını.³⁸ Irak Kürdistan Bölgesine yönelik Dernekler Yasası İçişleri bakanına kar gütmeyen derneklere izin verme sorumluluğunu veriyordu.³⁹ Bu yasanın 4. maddesi derneklerin amaç ve faaliyetlerinin Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin demokratik ilkeleriyle bağdaşması şartını getirmektedir.

Kürdistan, kendi yasalarıyla kendini yönetmeye başlıyor, ama uygulamada yetersizliklerde görülüyordu. Uluslararası Af Örgütü, 1994 tarihli raporunda bazı davalarda yargının bağımsızlığı konusunda şüpheler olduğu görüşünü belirtmiştir.⁴⁰ Bunun pek çok nedeni vardı. En başta, KYB ve KDP arasında süren çatışma yönetimi "felç" ediyordu.⁴¹ 1996 yılı yazı boyunca, iç ve dış baskılar, KYP-

KDP rekabetiyle birleşince, bölgedeki Kürt yönetimi demokratikleşmesini tamamlayıp oturtamadı. İki parti arasındaki çatışma, bölgeye derin bir çatışma getirdi.⁴²

Ama Kuzey Irak'ın güvenli bölgesi dahilinde, Kürtçe artık özel ve resmi görüşmelerde serbestçe konuşuluyordu. Eğitim Kürtçe'ydi. Kürt bayram ve gelenekleri özgürce kutlanmaktadır.

İran'daki Kürtler

İran İslam Cumhuriyeti, 63 milyon insanı kapsamaktadır. Bu rejimde tahmini olarak 7 milyonu Kürt yaşamaktadır. Kürtler, İran'ın en büyük etnik azınlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Kürtler'in çoğu askerileştirilmiş, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmemiş, ülkenin kuzeybatısında yaşamaktadır.

İran-İrak Savaşı'ndan sonra, kuzeybatı kırsalı Kürtler'in eline geçti. Ancak, 1982'deki büyük saldırı sonucunda, Kürtler bölgedeki kontrolü kaybettiler. Bu tarihten sonra

hükümet İKDP (İran Kürdistan Demokratik Partisi)'nin bölgedeki etkinliklerini yok etmek için sınır bölgesindeki köyleri boşaltmaya başladı. İran'da, azınlık olarak, yalnız Kürtler yaşamıyor.

Nüfusun yaklaşık yüzde 50'sinin azınlık gruplardan meydana geldiği tahmin ediliyor. Fakat İran yasalarında tanınan azınlık hakları, yalnız dini azınlıklara ilişkindir.⁴³ Türkiye ve Suriye'deki gibi İran'da da etnik azınlıklar tanınmamaktadır. Irk Ayrımını Önleme Komitesi'nin 1994 raporunda, İran Hükümeti, devletin herhangi bir etnik değerlendirmeye gidilmeksizin bireysel haklar ve özgürlükleri koruması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴ 'Eşitlik' ilkesine yönelik bu yaklaşım anayasanın 19. maddesinde şöyle yansıtılmaktadır:

Bütün İran halkı, yasalara göre ait oldukları etnik grup veya aşiretleri ne olursa olsun, eşit haklara sahiptir. Renk, ırk, dil ve benzeri aidiyetler, kimseye herhangi bir imtiyaz sağlamaz biçimdedir. Fakat başlı başına bu yapı bile bir ayrımdır. Azınlıklar aidiyetleri nedeniyle dışlanmaktadır.

1979'da düzenlenen 14 şıklı bir belge, Kürt etnik kimliğinin varlığı uygulamada inkar edilmekte, meşru olarak tanınmamaktadır. Kürtler'in haklarını sadece dini bir azınlık olarak tanımaktadır. Benzer bir şekilde anayasada Kürt azınlık haklarıyla, Kürtler'in çoğunluğu genellikle Sünni Müslüman olduğu için sadece belli dini azınlık hakları çerçevesinde ilgilenmektedir. Belli dini azınlıkların -Zerdüşter, Yahudiler, Asuri, Kildani ve Ermeni Hıristiyanlar- parlamentoya belli bir oranda temsilci seçme hakkına sahiptir. Anayasanın 64. maddesi bu hakkı şöyle öngörmüştür.

Kürtler, dinsel olarak bütünün egemen çoğunluğun içinde gösterildikleri bir azınlık olarak tanımlanmadıkları için onlara siyasal temsil hakkı tanınmamıştır. İran'da dinsel çoğunluğu fiiler oluşturmaktadır. Sunniler azınlıktadır. Sunni olan Kürtler, bu bağlamda azınlık sayılmaktadırlar. Sünnilerin çoğunluk oldukları bölgelerde Sunni temsilcilerin seçilmesi amacıyla düzenlemeye gidilmiştir, ancak bu, hâlâ Kürtler'in yerel ve merkezi yönetimlerde etnik bir azınlık olarak temsili anlamına gelmemektedir.⁴⁵

İrak'taki gibi, İran'da da Kürtler'in ve diğer azınlıkların karşılaştıkları sorun, düzensiz güç dağılımı gibi daha derin bir sorununun parçasıdır. 1989'da kabul edilen bir düzenleme sonucunda, başkana anayasa çerçevesinde muhalefet edebilmenin tek kaynağı olan Başbakanlık makamı kaldırıldı. Bir yönüyle bu tahkim, beraberinde baskı mekanizmasını da getirmiştir. Başkanın yetkileri, bakanların atanması ve yeni kabineyi atama gibi yeni yetkilerle genişletildi.

Hükümetin tutuklamalar, seri davalar ve infazların yanı sıra başka korkutma yöntemleriyle iktidarını güçlendirdiği yönündeki izlenim başka yerlerde de belgelendirilmiştir.⁴⁶ Daha iyimser bir ifadeyle, BM Özel Raportörü'nün Mart 1996'daki düşüncesiyle ilgili raporunda ifade ettiği gibi 'iktidar merkezine meydan okuma hakkının öncekinden daha özgürce ve açıkça kullanıldığı bir senaryo yavaş yavaş uygulanmaktadır.'⁴⁷

İranlı Kürtler'in pek çoğu Sünni Müslüman'dır ve dolayısıyla İslami açıdan da dini azınlıktır. Bu nedenle herhangi bir tartışmada İranlı Kürtler etnik bir azınlığın yanında dini bir azınlık olarak da düşünülmelidir. Anayasanın 12. maddesine göre Sünni Müslümanlar;

“...kendi dinsel törenlerini yaparken kendi hukuklarına uygun olarak hareket etmekte özgürdür”ler. Bu dini eğitim, kişisel meseleler ve hukuk mahkemeleri nezdindeki davalar ile ilgili konularda resmi statüdedir.”

Bu güvencelere rağmen İran'ın kuzeyinde yaşayan Sünni Kürtler, dini açıdan özgür değiller. O nedenle yerel yetkililerin dini haklarına uyguladığı baskıyı protesto ettiler.⁴⁸ Diğer yandan, din inancı temel alan Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlüğün Tüm Biçimlerini Engelleme Temsilcisi, fiubat 1996 raporunda görüştüğü Sünni temsilcilerin

kendi dini etkinlikleri için yetkililerden kısıtlama tarzında herhangi bir müdahale görmediklerini söylediklerini belirtmektedir.⁴⁹

İran Anayasası'nın 15. maddesi azınlıklara belli durumlarda kendi dillerini kullanma hakkını vermektedir.⁵⁰ Anayasanın 23., 24., 26. ve 27. maddeleri düşünce özgürlüğü, siyasi parti kurma ve serbest olarak toplanma özgürlüğü gibi haklarla ilgilidir. Bu haklar, yanlış tanımla "İslamcı" kritere referansla nitelendirilmektedir. Örneğin, Anayasa'nın 24. maddesi "İslamın ilkelerine zarar verdiği durumlar hariç" denilerek ifade özgürlüğünü öngörmektedir. Ülkenin toprak bütünlüğünün önemi ve "İslam dünyasının siyasal, ekonomik ve kültürel birliği" üzerine de vurgu mevcuttur.⁵¹ Bu da özgürlüklerin kullanımını önünde inşa edilmiş barajlardır.

İslamın veya İran İslam Cumhuriyeti'nin aykırı bulduğu hiçbir etkinliğe izin verilmiyor. Kimse herhangi bir şekilde İslam hukukuna aykırı düşünemez, düşünse bile bunu açıklayamaz. İslam hukuku ise, her türlü yasa ve ayrıca uluslararası hukuk üzerinde egemenliğe sahiptir.⁵² Bu anayasal güvencelerin önemi, -İran'daki sayısız hukuk kaynağı, yasanın çeşitli şekillerde yorumlanması, güçlerin açık bir ayrımının olmayışı gibi- bir takım farklı faktörlerce de azaltılmaktadır.⁵³ Özgürlüklerin kullanımına ilişkin herhangi bir niyet ya da girişim, anında “dine aykırı” ilan edilip yasaklanabiliyor.

Suriye'deki Kürtler

Kürtler, Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde 8 oranı ile en büyük Arap olmayan etnik azınlıktır. Kürt çoğunluğu, Cezire'de Türk sınırı boyunca yaşamaktadır. Suriye'de yaşayan Kürtlerin bir kısmı 1920 yılından Türk baskısından kaçarak sınırı geçmiştir.⁵⁴ Suriye'de de Kürt azınlık hakları genel bir problem olarak önümüze çıkmaktadır. Suriye militer bir rejimle yönetiliyor. Görünüşte parlamentosu da vardı. Ama güç, Arap milliyetçiliğine dayalı Baas Partisi'nin avuçları içinde olan bir diktatörlüktü. Suriye Anayasası'nın bizatihi kendisi "toplumda ve devlette partisi Sosyalist Arap Baas Partisi iktidar olacaktır" diye beyan eder.⁵⁵ Arap Baas Sosyalist Partisi'nin askeri komitesine güç kazandıran 10 Mart 1963 darbesinin ardından başkana, önleyici gözaltı ve medya üzerinde sıkı denetim gibi yetkiler veren olağanüstü yasalar kabul edildi. Bu yasalar rejimin meşru iç muhalefeti bastırmasına hukuki temel oluşturur.⁵⁶

Suriye'nin hukuki ve anayasal hükümlerinde, Arap Birliği üzerine vurgu yapılmaktadır. Anayasada özellikle Kürtler gibi etnik azınlıkların hak ve hukukları yer almamaktadır. 1973 yılında General Esat zamanında hazırlanan anayasa, Suriye'nin Arap kimliğine ve toprak bütünlüğüne vurgu yapmaktadır. Anayasanın 1(3). maddesi şöyle der:

“Suriye, Arap bölgesindeki Arap ulusunun bir parçasıdır. Arap ulusunun geniş birliğini sağlamak için çalışır ve mücadele ederler.”

Anayasa ayrıca, Suriye'nin eğitsel ve kültürel sistemi 'ulusal bir Arap kuşağının yetişmesini amaçlayacaktır' diye belirterek rejimin ırkçı yüzünü gün ışığına çıkarmaktadır.

İran ve Türkiye'de olduğu gibi Suriye'de de azınlık haklarıyla ilgili tek istisna dini azınlıklardır. Suriye Anayasası'nın 35. maddesi şunu ifade eder:

“İnanç özgürlüğü güvence altındadır. Devlet tüm dinlere saygı gösterir.”

Kürtler'e yönelik resmi politikaya ilişkin olarak, BM Irk Ayrımını Önleme Komitesi tarafından Suriye'li yöneticilere yöneltilen sorulara verdikleri resmi yanıtta göz atmak ilginç olacaktır:

"Kürt Suriyeliler Suriye toplumuyla tam ve gönüllü olarak bütünlük içindedirler ve kendilerine ayırım yapılmamaktadır."57

Oysa BAAS rejimi, 1963 darbesiyle iktidara geldiği günden itibaren Kürtlere ağır bir baskı uygulamaktaydı. Etkili ayrımcı politika devam ettirilmişti. Suriye'nin, ülkede Arap olmayanların yoğun olarak toplandığı bölge olan petrol zengini kuzeydoğuyu Araplaştırma teşebbüsüyle paralel olarak 1962'de olağanüstü bir nüfus sayımı yapıldı. Kürtler en azından 1945 yılından beri Suriye'de yaşadıklarını kanıtlamak, yoksa vatandaşlıkla ilintili her türlü taleplerinden vazgeçmek zorunda kaldılar.58 Sonuç olarak Suriye'nin Kürt nüfusunun neredeyse yüzde 20'si 1962'de kuzeydoğu Suriye'de gerçekleştirilen bir sayımı takiben Suriye uyruklu olmak hakkını yitirmişti. Bu Kürtler şu anda resmen "yabancılar" olarak sınıflandırılmakta olup, oy verme, mülk edinme ve yasal olarak evlenme hakkından mahrumdur. Pasaport alamazlar ve dolayısıyla ülkelerini terk edemez ve terk ettiklerinden bir daha geri dönemezler. Yaklaşık olarak aynı dönemde iktidardaki Baas Partisi, "Kürt halkı tarihi, uygarlığı, dili ve etnik kökeni olmayan bir halktır" hükmünü temel alan bir çalışma yayınladı. Bu çalışmada amaçlanan plan, ülkedeki Kürtler'in varlığına karşı bir kampanya ve onlara karşı bir ayrımcılık politikası oluşturmaktı. 1963 yılında benimsenen bu plan hızını kaybetti, fakat General Esad'ın 1970'de iktidara gelişini takiben ortadan kalkmadı.59

TC'de örnek alınarak 1967'de okullardaki coğrafya metinlerinde Suriye'deki Kürt azınlığa değinen tüm ibareler silindi. Devletin nüfus memurları Kürtler'e çocuklarına Kürtçe ad koymamaları için baskı yaptılar. TC'deki gibi isimler kütüklere geçirilmedi. 1977 tarihli idari bir emre istinaden Kürt adları ve köyleri 'Arap kimliği' adına yeniden adlandırıldı.60

1980'den beri Suriye Hükümeti Kürt azınlığa yönelik muamelesini kağıt üzerinde göreceli olarak iyileştirdi.61 Bazı haklar tanındı. Kürtlerin inkarı söylemi yumuşatıldı. Ama Kürtçe konuşma ve müzik, alanındaki katı yasaklar yumuşatıldı. Ama, Kürtçe yayın hâlâ yasaktır. Kürt kültürünün ifadesine yönelik diğer kısıtlamalar şunları içermektedir:

Kürtçe yer adlarının Arapça yeni adlarla değiştirilmesi; Arap adlarına sahip olmayan işletmelerin ve Kürt özel okullarının yasaklanması ve Kürtçe yazılmış kitapların ve diğer materyallerin yasaklanması.62

Eylül 1992 tarih ve 122 sayılı Kararname uyarınca devlet memurlarının çocuklarını Kürtçe adlarla kaydettirmeleri yasaklandı Buna ilaveten Suriye Kürtleri meselesi hakkındaki yayınlar veya halka açık tartışmalar, Arapça dahi olsa, yasadışı olarak görülmeye devam etti.⁶³ Kırsal kesimlerde Kürt bayramı Newroz serbestçe kutlanırken, şehirlerde, yabancı Kürtler açısından resmi fonksiyonun ötesinde anlam taşıyan bayramlar şiddetli bir biçimde engelleniyordu.⁶⁴

Bölüm 3

Kürt Dili

Özel ve Resmi Kullanımda Kürtçe

Dil, etnisitenin en güçlü sembollerinden biridir. Bir bakıma etnik bir azınlığın ayrı kimlikle yaşayabilmesinin kendi anadiliyle mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Kürtler kendi dillerini koruma ihtiyacına ayrı bir anlam yüklemişlerdir. Aynı nedenle Türkiye ve Suriye'deki asimilasyon programları, hükümet dışı alanlarda bile uygulanmış, hem yazılı hem de sözlü Kürtçe'nin baskı altında tutulmasında odaklanmışlardır. Dört ülkenin tamamında Kürt dilinin resmi bir hak olduğunun inkar edilmesi, Kürt dilinin zayıflamasına etkide bulunmuştur. Skutnabb Kangas azınlık dillerine resmi bir statü kazandırma gereğine ilişkin olarak:

“Eğer bir dil kullanılamazsa, öğrenilmeyecektir ve bilinmeyen bir dille tanımlanmak zordur. Dillere herhangi bir resmi hak tanımamak onları öldürmenin dolaylı bir yoludur.”¹

Örneğin, idari yetkililerle ilişkilerde bir azınlık dilinin kullanım hakkı oldukça sınırlı anlam yüklü olmasına rağmen, bu yaklaşım yeni insan hakları belgesi tarafından desteklenmektedir. Elbette bütün azınlık dillerine resmi statü kazandırılmasını talep etmek mümkün değildir. Çünkü azınlığın büyüklük, coğrafik yoğunluk ve talepleri gibi bir dizi faktörün gözönüne alınması gerekmektedir. Burada Kürt dilinin en azından Türkiye'nin güneydoğusu ve Kuzey Irak'taki durumu bu kriterleri doğrulamaktadır. Dolayısıyla bölgede Kürt dili lehine resmi hakların düzenlenmesine, yeni ortaya çıkan uluslararası standartlar çerçevesinde gerek duyulabilir.

Mahkemelerde ve eğitimde, idari makamlarla bir azınlık diliyle iletişim kurma hakkı pozitif haklardır. Dolayısıyla pozitif devlet eylemi gerektirir. Daha geniş belirtecek olursak, Avrupa Sözleşmesi ve Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi gibi daha geleneksel insan hakları belgeleri azınlıklara 'resmi' veya pozitif dilsel haklar getirmemektedir. Devlete müdahaleden kaçınma konusunda esasen negatif bir yükümlülük getirecek şekilde, ifade özgürlüğü hakkıyla sınırlıdır.

BM Beyannamesi ve Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi gibi yeni azınlık hakları belgeleri, örneğin bir azınlığın özel eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için pozitif devlet yükümlülükleri içermez. Ancak, bu pozitif yükümlülükler daha çok isteğe bağlı bir yapıda olup, daha belirsiz, esnek sözcüklerle karakterize edilmektedir. Bunun aksine, bir azınlığa mensup kişilerin anadillerini özel ve kamusal alanda (burada "kamusal" sözcüğü "dışarı" veya "başkalarının şirketinde" anlamına gelir) kullanma konusundaki negatif hakkı daha net ve açık sözcüklerle ifade edilmektedir.

Belli bir dilin resmi kullanımı ile dilin gayriresmi özel kullanımı arasındaki fark, bu çalışmanın ilerideki bölümlerinde ele alınacaktır. Görüldüğü kadarıyla sadece Suriye ve Türkiye'de dilin özel kullanımı üzerinde yasaklar vardır. Geçen son yıllarda, Türk yönetimi Kürtçe'nin özel alanlarda kullanımına yönelik daha yumuşak yaklaşımlar göstermiştir. Temmuz 1994'de Başbakan Çiller 'Prensip şudur... Devletin kurumlarında, okullarında ve televizyonlarında resmi dil Türkçe'dir. Ancak bunun dışında herşey serbest olmalıdır' diye konuşmuştur.

Türk hükümetlerinin olağanüstü çabalarına rağmen, devletin kuruluşundan beri 1960'lara kadar Türkiye'deki Kürtler'in dörtte üçünden fazlası Türkçe konuşmuyordu.² Bugün Kürtçe hâlâ güneydoğu Türkiye'deki illerde yaygın kullanımdadır. 1995'de Türkiye Odalar Birliği'nin Güneydoğu'daki altı ilde yaptığı incelemeye göre, ankete katılanların yüzde 65'inden fazlası evde Kürtçe konuşuyordu. Yüzde 52'si evin dışında Türkçe ve Kürtçe'nin bir karışımını konuşuyordu, yüzde 21'i ev dışında sadece Kürtçe konuşuyordu.³ Tam rakamlar elde olmamasına rağmen, Güneydoğu'da yaşayan Kürtler'in hatırı sayılır bir bölümü Türkçe konuşmuyor. Bu insanların ihtiyaç ve hakları, Türk hukukunun dilsel haklarına etkisi dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

1991 yılında 2932 Sayılı "Türkçe Olmayan Dillerde Yayın Yasası"nın kaldırılmasından beri, Türkiye'de Kürtçe'nin tüm "politik olmayan" özel iletişimde kullanımı yasallaştı. Yasanın 81. maddesine göre, siyasi partiler;

“tüzük ve programlarını Türkçe beyan etmek zorundadır. Kongre veya propagandalarını Türkçe'nin dışında dil kullanmazlar. Türkçe'den başka herhangi bir dilde yazılmış afiş, ilan tahtaları, kayıtlar, ses ve video bantları, broşür veya yazılı bildiri kullanamaz veya dağıtamazlar. Bu eylem veya fiiller başkalarınca yapıldığında sessiz kalamazlar. Ancak, tüzük ve programları yasaklı dillerden başka dillere tercüme etmek mümkündür”.

Sonuç olarak, "siyasi iletişim" -yazılı ve de, muhtemelen, sözlü olarak (örn. seçim kampanyalarında)- yasadıdır. Kürt dilinde "siyasi iletişim"le ilgili bu yasak dilin resmi iletişimde kullanımı konusunda bir kısıtlamaya varır mı ya da Avrupa Sözleşmesinin 10. maddesinde yasaklanan özel gayriresmi alana mı aittir? Parlamentoda bir azınlık dilini kullanma hakkı burada konu edilmemiştir. Tartışma dahilinde olmak üzere, bu, birinin seçtiği dili resmen kullanması demek olacak ve pozitif durum eylemini (tercüman vb. sağlama) gerektirecektir. Bu, Fryske Nasjonale Partij ile Hollanda arasındaki davasının müştekilerinin Anayasa kapsamında kendi seçtikleri dilde seçim kaydı yapma hakkından yararlanmadıkları gibi, 10. maddeyle garanti altına alınmayacaktır.⁴ Ancak, birinin siyasi mitinglerde kendi seçtiği dili kullanması farklıdır. Bu negatif bir haktır. Bu durum, mali veya başka türde herhangi bir resmi destek gerektirmez. Sözleşmenin 10. maddesi hem siyasi hem de siyasi olmayan ifade biçimini güvenceye alır, gayriresmi durumlarda kendi seçtiği dili kullanma hakkı gayriresmi siyasi iletişimde kullanım için geçerlidir.

Türkiye'de mahkemeler nezdinde veya kamu kuruluşlarıyla ilişkilerde Kürtçe'nin kullanımı için düzenleme yoktur. Gerçekte, Kürtçe hakimler tarafından 'anlaşılmayan yerel dil' olarak tanımlanmıştır.⁵ Mahkemelerde tercüman yardımı için düzenleme yapılmış olmasına rağmen, tercümanın niteliği hakkında şikayetler olmuştur.⁶

Mahkemenin davalının Türkçe konuşup anlayabildiğini düşünmesi halinde tercüman getirilemez. İran ve Irak hükümetleri Kürtçe'nin kullanımına yönelik daha az kısıtlayıcı yaklaşımları kabul etmiş ve özel kullanıma izin vermişlerdir. Yalnızca Kuzey Irak'taki otonomi bölgesinde Kürtler kendi dillerini resmi durumlarda kullanabilmektedirler.

Irak'ta, 1970'deki Otonomi Anlaşması çerçevesinde Kürtler'in çoğunlukta oldukları yerlerde Kürtçe Arapça ile birlikte resmi dil olacaktır.⁷ 1974 Otonomi Yasası anlaşmaya resmi kimlik kazandıran pek çok hükmü, teorik olarak Irak hükümeti için hâlâ bağlayıcı olduğu halde, otonomi alanı dışında kalan ve halen Kürtler'in yaşadığı Kuzey Irak'taki bölgelerde Kürtçe'nin resmi kullanımı için herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte, Kürtçe'nin resmi dil olarak tanınmasının, otonomi bölgesi dışında yaşayan Kürtler tarafından ne ölçüde istendiği açık değildir.⁸ Irak'ta Kürtçe'nin özel veya resmi kullanımı üzerinde herhangi bir kısıtlama yoktur.

Fakat Körfez Savaşı ve onu izleyen süreçte Kuzey Irak denilen Kürdistan'ın Güney parçasında hızlı, etkili ve kalıcı gelişmeler oldu. 1992'den beri, Kuzey Irak güvenlik bölgesinde bütün resmi işler Kürtçe olarak yürütülür. 1992'de Kürt Parlamentosu tarafından çıkartılan Adli Yetki Yasası mahkeme dilinin Kürtçe olduğunu belirtir.⁹ Resmi gazete *Perlman*, Kürtçe ve Arapça olarak her iki dilde yayınlanmaktadır.¹⁰

Benzer bir şekilde, İran'da dilin özel kullanımına yönelik herhangi bir kısıtlama olmadığı söylenebilir. İran Anayasası'nın 15. maddesi şöyledir:

“İran'ın resmi dili, halkının *lingua franca* (eskiden Akdeniz ülkelerinde kullanılan İtalyanca'dan bozma uluslararası ticari dil)'sı Farsça'dır. Resmi kayıtlar, yazışmalar ve ders kitapları gibi metinler de bu dille yazılmalıdır. Bununla beraber, okullarda edebiyatlarının öğretilmesinin yanı sıra bölgesel ve aşiretsel dillerin basında ve medyada Farsça'ya ek olarak kullanılmasına izin verilir.”

İran Hükümeti'nin bu konuya yaklaşımı, Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Kuruluna hitaben yazılan ve içinde, ülkede dil grupları olmasına rağmen, bu gruplara ait kişilerin, farklı diller konuşan İranlılar olduklarının belirtildiği raporda görülmektedir.¹¹

Suriye 'de, Kürtler'in Kürtçe'yi özel alanda, kendi evlerinde konuşmalarına izin verilmektedir. Bununla birlikte, Kürtçe'nin dışarıda veya halk içinde kullanılmasının kısıtlandığı ortaya çıkmaktadır. Söylendiğine göre, 1986'da Hasekeh Valisi'nin bir kararnamesiyle Kürtçe'nin işyerlerinde kullanılması yasaklanmıştır.¹² Aralık 1989'da bu yasak, düğün ve kutlamalarda Arapça olmayan şarkıların yasaklanmasıyla genişletildi.¹³ STÖ Human Rights Watch tarafından Suriye Hükümetine bu yasakla ilgili olarak sorulan sorulara yanıt olarak, 'işyerlerinde yabancı dilin kullanılmasına yönelik yasak sadece Kürt dilleriyle sınırlı olmadığı, bunun Arapça olmayan tüm diğer dilleri kapsadığı belirtilmiştir.'

Suriye'de resmi Kürt dili haklarına yönelik olarak hiçbir olumlu düzenlemeye gidilmemiştir. Suriye Anayasası'nın 4. maddesine göre; Arapça resmi dildir. Bir yorumcunun belirttiği gibi, Suriye Kürtleri arasında ulusal kimliğin geliştiğinin söylenmesine rağmen, bunun Suriye Kürtleri'nin isteği olup olmadığı açık değildir.¹⁴

Kürtçe Adlar

Kişinin bir ad sahibi olma hakkı mahremiyet hakkına girer. Bu hakkın yorumlanmasında, Türkiye'de Kürt adlarını yasaklanmış, gözden kaçanlar ise seçenlerin adlarını Türkçe çağrışimli adlarla değiştirilmiştir. Yasak temel insan haklarına aykırıdır. Oysa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bir bireyin adını/soyadını değiştirmesine izin vermekle belli bir tür adın seçilmesine zorlamak arasında bir ayırım yapmıştır.¹⁵ Avrupa Mahkemesi, soyadını değiştirme zorunluluğunun, mahremiyet hakkının ihlaline yönelik 'bir kamu makamının müdahalesi' olacağı görüşündedir.¹⁶

Türkiye'de yürürlükte olan bir kısım yasalar ulusal geleneklere aykırılık taşıyan adların nüfusa kaydedilmemesini şart koşturmaktadır. 1587 Sayılı Nüfus Kaydı Yasası'nın 16/4. fıkrası şöyle der:

"...ulusal kültürümüze, ahlaki kurallara, gelenek ve göreneklerimize uygun olmayan adlar koyulamaz."

Mevzuata uygun olarak, nüfus idareleri Kürtçe ad verilen çocuklara nüfus cüzdanı vermemektedir.¹⁷ Bunun da ötesinde çocuklarına Kürtçe isim takan ebeveynler bu adları değiştirmeyi kabul etmedikleri takdirde 1587 Sayılı Yasa'nın 16/4. maddesi kapsamında yargılanıp cezalandırılıyor.¹⁸

Ancak, Mart 1992'de Türk temyiz mahkemesi bir Kürt çiftini, çocuklarına Kürtçe isim verdiği gerekçesiyle davayı çiftin lehine sonuçlandırdı. Mahkeme kararında, bu insanların madde kapsamında yargılanamayacağını hükme bağladı.¹⁹ Mahkeme kararı evrensel hukuka uygundu. Çünkü seçimi tamamen kişisel bir haktır; kimse bu hakkı ihlal edemez ve kimse adsız bırakılamaz. Mahkeme, sadece ad Türkçe değildir diye bu durumun 16/4. madde kapsamına sokulamayacağına da karar verdi. Bir yıl sonra hükümet ebeveynlerin çocuklarına Kürtçe ad vermeleri konusunda özgür olduklarını onayladı.²⁰

Bununla beraber, pratikte çok şey değişmemiştir. STÖ'leri, çocuğunu Kürtçe adla kaydettiren birinin adı değiştirmeye zorlanıp baskı gördüğünü rapor etmektedirler.²¹ Dahası, İçişleri Bakanlığı'nın kanaatine göre yasaya aykırı adlar hakkında savcılıklara hâlâ resmi şikayetlerde bulunulabilir.²²

İran'da ise sistem İslami kurallara bağlıdır. Rejim, insan isimlerinin İslamiyete aykırı olamayacağı biçimde, yoruma açık bir İslama karşı genel şart öne sürmektedir. Ancak, aykırılık tesbit edilmemiş olunmalı ki, İran ve Irak'ta Kürtçe adlara ilişkin herhangi bir kısıtlama olduğu görülmemektedir.

Suriye'deki uygulama ise TC.'nin benzeridir. 3 Eylül 1992 tarihli 122 Sayılı Kararname ile nüfus memurlarına geniş yetkiler verilmiştir. Nüfus müdürlüğü memurları, devlet Kürtçe isimleri reddedebilirler. Sonuç olarak, Ekim 1992'den beri 'düzinelerce' Kürt çocuğunun, ebeveynleri Kürt adları vermeye devam ettiklerinden dolayı bu çocukların kaydedilmediği olduğu rapor edilmektedir.²³

Kürtçe Yer Adları

Bir azınlığın kendi coğrafyasındaki yer isimlerini bilme, bunu devam ettirme hakkı, geleneksel insan hakları belgeleri kapsamındadır. Yeni belgeler bu konuya daha hassas yaklaşmaktadır. Örneğin Avrupa Konseyi'nin Çerçeve Sözleşmesi hükmü getirmiştir:

"Devletlerin yeterli talep olması halinde, kamu için düşünülen geleneksel yerel adları, sokak isimlerini ve diğer topoğrafik göstergeleri, azınlıkların diliyle de göstermekle yükümlüdür"²⁴

Bütün bu evrensel hükümler Türkiye'de geçerli değildir. TC' nin kurulduğu 1924'den bu yana hemen hemen bütün Kürt köylerinin adlarını değiştirmiştir. Bu konuda yürürlüğe konan 5442 sayılı yasanın (1949) 1. maddesi şöyle der:

"Adları Türkçe olmayan veya anlamı olmayan köy adları Daimi İl Meclisi'nin görüşü alındıktan sonra, mümkün olan en kısa zamanda değiştirilecektir."

1960 darbesinden sonra köy adları topluca yenilenmiştir. Türkçe yaptırılmıştır. Kalanlar ise 1980'den sonra değiştirilmiştir. 1986 itibarıyla, Güneydoğu'daki her beş köyden dördünün - Adıyaman, Gaziantep, Urfa, Mardin, Siirt ve Diyarbakır illerindeki 3524 köyden 2842'sinin - adının değiştirildiği ve Türkçe adlar verildiği rapor edilmiştir.²⁵ İnsan haklarına sahip çıkan evrensel kurumların karşı çıkması üzerine, 1991 Mart'ında, o zamanki İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, binlerce kasaba ve köyün Kürtçe adlara dönüşümüne izin verileceğini ilan etmiştir.²⁶ Fakat bugüne kadar bu vaatler halen yerine getirilmemiştir.

Suriye Kürt varlığı ve kültürünü yok etme konusunda adeta TC.'yi kopya ediyordu. Suriye'nin kuzeydoğusundaki Kürt köy isimleri 1970'lerde Arapçalaştırıldı.²⁷ Bölge sakinleri hâlâ Kürtçe adları kullanmakta, ancak bu adlar resmi belgelerde yer almamaktadır.

Bölüm 4

Kürtler ve Medya

Medya, azınlık kültürleri üzerinde en ciddi ve etkili araçtır. Ancak yayımcının kim ve hangi gruptan yana olduğu söz konusu olunca, etkinin daha da büyük olduğu tartışma konusudur. Bir yorumcunun işaret ettiği gibi, ‘yayımda kullanılan diller, dinleyicilerin, özelliklede çocukların aklında itibar ve meşruluk kazanıyor’¹

Türk devleti, kurulduğu tarihten beri bu konuda dil ve kültür tekeli elinde tutmakta, Kürtleri “var” saymamaktadır. Karma, başka bir deyişle toplama, melez bir yapı olan Türk kültürü ve Türk dilini yaygınlaştırmak için radyo ve televizyonu kullanma konusunda açık bir stratejiye sahiptir. Kürtler gibi dilsel azınlıklar görsel medyada yer bulma hakkından mahrumdur. Ayrıca Kürt kasabalarında hükümet destekli Türk radyo istasyonları kurulması konusunda aktif bir politika söz konusudur.² Devlet yurtdışından güneydoğu Türkiye’ye ulaşan yayımları da engellemeye çalışmıştır.³ Ancak uydu tv.’nin başlamasıyla birlikte bu engelleme çabaları zorlaşmıştır.⁴

Oysa, basılı medya ve ayrıca görsel/işitsel medya aracılığıyla bilgi ve fikir edinme ve alma özgürlüğü USSHS (Uluslararası Sivill ve Siyasal Haklar Sözleşmesi) 19. maddesi ve AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) 10. maddesinde teminat altına alınan ifade özgürlüğü hakkı kapsamındadır. Sözleşmeler, bu insani hakların korunması gerektiğini hüküm haline getirmiştir.⁵ Uluslararası hukuk standartları çerçevesinde konuşmak gerekirse, radyoda Kürtçe kültürel veya siyasal ifadeye yönelik herhangi bir müdahale, kısıtlama “yasayla tanımlanarak” güvenceye alınmalı, “meşru amaç” (yani maddenin 2. fırcasında belirtilenlerden birini) içermeli ve “demokratik toplumun gerekliliği” gözardı edilmemelidir.⁶

Ama uluslararası sözleşmelerin TC’de geçerliliği yoktur. Oysa, USSHS ve AİHS’nin her ikisi de; azınlıkların görsel/işitsel medyaya lisans verilmesi konusunda hüküm getirir. Devletler lisans verme veya reddetme kararlarında sınırsız takdir marjına sahip değildir. Nitekim evrensel hukuk, lisans sisteminin ‘onlarsız demokratik toplum olmayacağı’ ilkesinden hareketle, çoğulculuk, hoşgörü ve ileri görüşlülük gereklerine saygı gerekçesiyle kesin’ karara varmıştır.⁷ Dil ve ulusal bir azınlıkla bütünleşme temellerinde ayrımcılık gözetilen bir lisans sistemi, 14. maddeyle bağlantılı olarak sözleşmenin 10. maddesini ihlal etmiş olacaktır. Bu durumda, TC, kendisi de imzaladığı halde, sözleşmeyi sistematik olarak ihlal etmekte, dolayısıyla suç işlemektedir. Avrupa Sözleşmesi çerçevesinde değil, Birleşmiş Milletler sözleşmesiyle bir devlet dilsel bir azınlığın medyada yer almasını sağlama yükümlülüğü altındadır.⁸ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, BM Azınlık Hakları Beyannamesi, Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi ve Avrupa Azınlık Dilleri Sözleşmesi gibi daha yakın tarihli uluslararası azınlık hakları belgelerinin tümü devletlere, azınlık dillerinin basında ve görsel medyada güvenceye alınmasını ve azınlık üyelerinin medyada kontrol sahibi olma fırsatına sahip olmalarını

sağlama yükümlülüğü getirir. BM sözleşmeleri, bütün üye ülkeler için geçerlidir. Sözleşmeye uymamak evrensel hukuku çiğnemektir, suçtur.

Türkiye’de Kürt Medyası

1991’de yasağın (2932 Sayılı Yasa ile) kaldırılmasından önce, tüm Kürtçe yayınlar ve yayımlar yasadıydı. 1991’den bu yana medyada Kürtçeye ilişkin yasal durum biraz daha az belirgindir.⁹

Fakat baskılar sürmektedir. Hükümet Kürtçe’nin kullanılmasını önlemek için değişik yöntemlere baş vurmaktadır. Örneğin, Kürt dilinin medyada kullanımını doğrudan yasaklamak yerine, terörist propagandayla mücadele bahanesi altında Kürtçe medyaya kısıtlama getirmektedir. 1991’de 2932 sayılı yasanın kaldırılması ile, Kürtçe şarkı ve müziğe ve Kürtçe yayınlara izin veriliyordu. Ancak, 1991’den bu yana Kürtçe şarkı sözlerine karşı terörle mücadele mevzuatı, o kadar şiddetle uygulandı ki, gerçekte, Kürtçe müzik yasaklanmış olmuştur.¹⁰ Bir müzik yapımcısının yakındığı gibi:

‘Kürtçe’nin serbest olduğunu söylüyorlar, ama gerçekte yasaktır... Biz yasadı başka hiçbir şey yapmadık, ama ne zaman “dağ” veya “arkadaş” gibi (Kürtçe) sözcükler duysalar seni PKK’ye bir mesaj göndermekle suçlarlar.’¹¹

Bu anlamda en çok kullanılan mevzuat, halihazırda tartışılan 1991 tarihli Terörle Mücadele Yasası’nın 8. maddesi ve Türk Ceza Yasası’nın 312. maddesidir.¹²

Basılı medya ile ilgili olarak, 1991’de Kürtçe üzerindeki bazı kısıtlamaların kaldırılmasını takiben, Kürtçe gazete yayınlanmasına hoşgörü gösterilecek gibi görünüyordu. Fakat kanunlarda yazılı olmayan baskı yöntemleri yüzünden çok az sayıda Kürtçe gazete vardır.

Hatta Özgür Gündem, Özgür Ülke ve Yeni Politika gibi Kürtçe kökenli gazeteler Türkçe basılmışlardır. Sadece bir tane Kürtçe haftalık gazete, “Welate Me” yayınlanıyor.¹³ Diğer bir kaç ise Türkçe ve Kürtçe karışık olarak yayınlanmaktadır. Bu, belki Kurmanci’nin kısmen yazılı biçiminin gelişiminde bir aşama söz konusu olabilir. Ama baskı yüzünden, Kürtçe dil(leri) eskisi gibi sözlü bir geleneğin kaderine terk ediliyor.¹⁴

Kürtçe yayınların içeriğinin, Türk makamlarınca ‘Devletin bölünmezliğine zarar verici’ olarak yorumlanıyor. Buradan hareketle Terörle Mücadele Yasası’nın 8. maddesini ihlal eden birşey gibi ele alınıyor. Baskı yöntemleri arasında bu, hiç de şaşırtıcı değildir.¹⁵

İlaveten, pek çok olası alıcının, PKK sempatanlığı kanıtı olarak yorumlanabileceklerinden dolayı Kürtçe yayınları satın almaktan korkmakta olduğu söylenmektedir.¹⁶

Ekim 1995’de Terörle Mücadelede Yasası’nın 8. maddesinde değişiklik yapıldı. Fakat, uygulamada çok şey değişmedi. Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS)’nin bir raporuna göre, 1996 yılının ilk yarısında hapis cezasına çarptırılan gazeteci sayısı 44’e ve aynı dönemde gazeteciler aleyhine yeni açılmış veya sürmekte olan dava sayısı 33’e yükseldi. Aynı dönemde yetkililer sekiz kitap ve 33 gazete-dergi toplattılar.¹⁷

1950 tarihli Basın Yasası, Savcılara mahkeme kararı olmaksızın bir gazete veya derginin basımını ve dağıtımını durdurma yetkisi vermekte ve her yayının “sorumlu yazı işleri müdürü”nün yayının içeriğinden dolayı nesnel cezai sorumluluğu üstlenmesini öngörmektedir. Olağanüstü hal ilan edilen Kürt illerinin 9’unda, basın özgürlüğü daha da kısıtlayıcıdır.18 Örneğin, 430 Sayılı yasayla getirilen kararname kapsamında, İçişleri Bakanlığı olağanüstü hal bölgesinde herhangi bir yayının dağıtımını yasaklama veya (bulduğu yere bakmaksızın) yayınevini kapatmayı emretme yetkisine sahiptir.

Türk devleti, aynı zamanda, uluslararası insan hakları kurumları tarafından yasalarının da dışına çıkarak düşünce özgürlüğünü kısıtlamakla suçlanmaktadır. STÖ’leri, yazarların, avukatların, gazetecilerin, gazete dağıtımcılarının tehdite, işkenceye tabi tutulduklarını ve bir kaçının öldürüldüğünü bildirmektedir.

Devlet görevlilerinin bu olaylardan sorumlu olduklarına dair güçlü deliller mevcuttur.19 Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS)’nin Ankara şubesi 1996 yılının ilk yarısında gazetecilerin güvenlik güçlerinin saldırısına uğradığı 17 olayın tespit edildiğini rapor etmektedir. Kimliği meçhul kişilerce gerçekleştirilmiş pek çok cinayet de tespit edilmiştir.20

Türkiye’deki görsel medya ile ilgili olarak, kamuya ait televizyon ve radyo kanallarının Kürtçe programlar içermemesi şaşırtıcı değildir. Gerçekten de, 1992’de Cumhurbaşkanı Özal tarafından ülkenin ulusal kanalı TRT’nin Kürtçe programlar yayınlaması yolunda yapılan öneri, o zamanki Başbakan Süleyman Demirel tarafından ‘anayasaya aykırı’ bulunarak reddedildi. ‘Türkiye böyle bir düşünceye hazır değildir’ ona göre.21

Özel yayıncılık, Türk dilinde bile, Türkiye’de yeni bir olgudur. 1993 yılı ortalarına kadar Türkiye Radyo ve Televizyonu (TRT) yayıncılık alanında yasal bir tekeldi.22 Tekelin Temmuz 1993’de Büyük Millet Meclisi tarafından iptal edilmesi üzerine radyo ve televizyon büyük bir patlama yaşamıştır.23 1994’de Parlamento, bir Yayıncılık Üst Kurumu oluşturulmuştur. Bu kurum, radyo ve Televizyon kanallarını denetleme ve gerekirse yasanın temel değerlerine aykırı düşen yayınları nedeniyle kapatma yetkisine sahiptir. Bu mevzuat kapsamında, ülkenin birliği veya ulusal güvenliği tehdit oluşturmak kanunlar yasadışıdır.24

Türk hükümetinin Kürtçe için özel medyayı işaret etmesi Kürtçe’nin halihazırda yasaklı olduğuna kanıttır.25 Ancak, dil yasağının (2932 Sayılı Yasa) kaldırılmasından bu yana, Kürtçe yayımlar üzerinde örtük yasak sürmektedir.26 Diyarbakır’da kurulu özel bir kanal olan Gün tv, güvenlik güçleri tarafından onaylanan şarkılardan oluşan listeye uymamak şartıyla Kürtçe müzik yayımlamaktadır.27 Buna rağmen televizyon kanalı “Devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü gerekçe gösterilerek kapatma cezasına çarptırılmıştır. Nadiren, bir takım Kürtçe radyo istasyonları da ortaya çıkmıştır. Programların içerikleri, uygulamada olağanüstü hal altında bulunan bölgedeki yerel yönetimler ve Üst Yayın Kurulu’nun Türkiye’nin “bölünmez bütünlüğü”nü korumaya yönelik engelleri Kürtçe yayıncılığı önleyecek şekildedir.28

Irak’ta Kürtçe Medya

Irak Geçici Anayasası’nın 26. maddesinde tıpkı TC. Anayasası gibi, “düşünce, yayın, toplanma, gösteri, siyasal birlik ve cemiyetler oluşturma özgürlüğü”nü güvenceye alır. Ancak, cümlelerin devamında; “yasak” getirmektedir. Devamında bu özgürlüklerden yalnızca “devrimin milliyetçi ve ilerici çizgisiyle paralellik içinde” yararlanılabileceği

vurgulanmaktadır.²⁹ Düşünce özgürlüğüne ilişkin bu yasa ve denetimler, hükümetin yaygın ve nüfuzlu ajan sistemiyle güçlenmektedir. BM Irak Özel Temsilcisi'nin 1993 raporuna göre:

Irak halkının arkadaşları ve akrabalarının bile hükümet ajanları olmasından şüpheleniyor. Korku, Irak vatandaşlarının hem toplum içerisinde hem de özel yaşamlarında kültürel, dini ve siyasal görüşlerini özgürce ifade etmelerini ciddi bir şekilde önüyor".³⁰

Medyada Kürtçe üzerindeki kısıtlamalar, bu genel baskılar bağlamında değerlendirildiğinde gerçekler daha iyi anlaşılır oluyor. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Kurulu tarafından Bağdat'ta Kürtçe yayım kanalının serbestçe faaliyet gösterip göstermeyeceği sorulduğunda, Irak hükümet yetkilisi tv yayınlarının devlet eliyle yürütüldüğünü ve dolayısıyla devlet yasalarına tabii bulunduğu şeklinde yanıt verdi.³¹

Irak'ta tüm iletişim araçları (gazeteler, radyo, televizyon) devlet mülküdür ve Devlet tarafından kontrol edilmektedir.³² BM özel Raportörü'nün, 1993'deki raporunda şunlar ifade edilmiştir:

"Irak gibi çok kültürlü toplumdan mantıken, kendi kültürel farklılıklarını medya aracılığıyla yansıtması beklenirken, Irak medyası büyük oranda Baas ideolojisi üzerinde temellendirilen "devrimin milliyetçi ve ilerici çizgisi"ni yayma aracı olarak kullanılmaktadır."

Kuzey Irak'taki otonomi bölgesinde, her biri Bağdat rejiminin kontrolünde edilen üç tv kanalı vardır. Programlar siyasi partilerin politikalarını yansıttıkları halde, görüş açısı 'siyasal' nitelikli olmaktan çok 'kültürel' yapıdadır. Tipik bir akşam Kuran'dan satırlarla başlar, onu çizgi filmler, uluslararası ve yerel haberler, Irak'tan ve komşu ülkelerden geleneksel ve çağdaş müzik ve uluslararası bir film izler. Ancak, bölgeye sızan yabancı programlardaki artış, yavaş yavaş Bağdat'ın dışarıdan gelen bilgiler üzerindeki sıkı kontrolünü kırmaya da yaramıştır. Herşeye rağmen bu durum ve yeni aktarımlar bile, halkın 'yasaklanan' siyasi konulara yönelmesine ve yasaklanan tarihleri ve kahramanları öğrenmesine olanak sağlamaktadır.³⁴

İran'daki Kürt Medyası

İran Anayasası'na göre, "yayınlar ve basın, fikirleri İslami ilkelere aykırı veya kamu haklarına zararlı olmadığı sürece serbestçe ifade edebilir. Pratikte ise, çoğu yayın, hükümet tarafından kontrol edilmektedir. Genel olarak, gazeteler hükümet politika ve yetkililerini eleştirebilir ve eleştirmektedir. Bununla beraber, İslam Cumhuriyeti kavramını eleştirmeleri veya etnik azınlık haklarını yansıtmaları yasaklanmıştır.³⁵ Basının hakları ve sınırları 1986 Basın Yasası'nda ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.³⁶ Söylenildiğine göre, kültürel konularda 1991'den bu yana biraz rahatlama olmuştur. fiu anda Kürtçe materyaller yayınlamaya ve satmaya izin verilmektedir. Bu yayınlar sansürlendiği halde, Kürtçe, örneğin Kürt siyasi tarihine ilişkin materyaller kolaylıkla pazarlanmaktadır.³⁷

Anayasa'nın 175. maddesine göre, İran'da İran İslam Cumhuriyeti'nin radyo ve televizyonunda ifade edilen düşünceler İslami ilkelere ve ülkenin çıkarlarına sadık kalınmak zorundadır. Bütün yayım etkinlikleri hükümetin sahipliğindedir ve yayımlarının içeriği hükümetin siyasal ve sosyo-dinsel ideolojisini yansıtmaktadır.

İran'da uydu antenlerinin dağıtımını yapmak ve onları edinmek yasadışıdır, böylece İran dışında azınlık kültürünü destekleyecek neşriyata ulaşma olasılığı sınırlanmaktadır.³⁸

Suriye'de Kürt Medyası

Kürtçe kitaplar edinmeye Suriye'de hoşgörüyle bakılıyor gibi görünmesine rağmen, koyu bir yasak ve baskı altındadır. Kürtçe basım yapılmamaktadır. Kürtçe kitaplar hatırı sayılır masraflarla Lübnan veya kuzey Irak'tan yasadışı yollarla ithal edilmektedir.³⁹ Dahası Middle East Watch, 1991'de Kürt meselelerinin Arapça bile tartışılmasının yasal olduğunu rapor etmiş, ama kısıtlamaların hâlâ var olup olmadığı açık değildir.

Yine, Kürtçe medya üzerindeki bu kısıtlamalar Suriye'deki diktatoriyel kısıtlamalara paralel olarak baskı altındadır. 1963 Olağanüstü Hal Yasası'nın 4(b) maddesi kapsamında devlet, gazeteler, kitaplar, yayıncılık ve görsel sanatlar üzerinde denetim hakkına sahiptir. Devlet başkanına veya hükümetin meşruiyetine yönelik sözlü veya yazılı eleştiriler yasak ve suçtur. Bilginin dağıtımını çok sıkı biçimde kontrol edilir. Hükümet dolayısıyla Baas Partisi, radyo ve televizyon şirketleri ve gazete basımevlerine sahip olduğu için yasak ve denetimler kolaylıkla uygulanmaktadır. Ayrıca İran'da olduğu gibi uydu çanaklarına sahip olmak yasadışıdır.⁴⁰

Bölüm 5

Kürtçe Eğitim

Farklı dil ve kültürler konusunda, resmi eğitim, bir azınlığın görüntüsü üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olur.¹ Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürt dili ve kültürü üzerindeki resmi yasak, Kürt varlığını derinden olumsuz etkilemiştir.² İran, Irak, Suriye ve Türkiye'de Kürtçe eğitim etkinliklerinin olmaması Kürt dilinin gelişmesine engel olmuştur. Bunun sonucu olarak örneğin Türkiye'de, anadili Kürtçe olan pek çok kişi nazari düşüncelerini Kürtçe yerine Türkçe ifade etmeyi daha kolay bulmaktadır.³

Bu bölümde, eğitimin denetimi ve eğitimin dili ve içeriği olmak üzere üç konu değerlendirilmelidir.

Türkiye’de Kürtçe eğitim, hem özel hem de devlet okullarında yasaktır. Bunun ötesinde Türk eğitim müfredatı Kürt tarih ve kültürüyle ilgilenmez. Hatta önemini en aza “yok” derecesine indirger.

Benzer şekilde, İran’da da resmi Kürtçe eğitim olanağı verilmez ve özel eğitim üzerinde genel olarak kısıtlamalar mevcuttur. Bu, Kürtçe’nin eğitimde serbestçe kullanıldığı Kuzey Irak’taki Kürt yönetimi haricinde, Suriye ve Irak’ta benzer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özel azınlık okulları bir azınlığın kendi kimliğinin korunmasında önemli bir rol oynar.⁴ Oluşturulan uluslararası yasalar kapsamında İran, Irak, Suriye ve Türkiye kendi Kürt azınlıklarına, Kürtçe’yi ana eğitim aracı olarak kullanan okullarını kurma ve yönetme izin vermekle yükümlüdürler.⁵ Uluslararası sözleşmeler çoğulculuğun geliştirilmesini, okul müfredatında farklı kültürlerle saygı göstermesini zorunlu kılar.⁶ Dahası, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi çerçevesinde bu devletler Kürt çocuklarının kendi kültürlerini anlamaya ve ona saygı göstermeye teşvik etmekle yükümlüdürler. Fakat, uygulamada evrensel kriterler geçerli değildir. Yakın tarihli belgeler, azınlıkların özel eğitim ihtiyaçlarını karşılanma yetersiz kaldığını göstermektedir. Çünkü sözleşmenin uygulanmamasına karşı öngörülmüş yaptırım yoktur. Uygulama bir bakıma ırkçı rejimlerin insafına bırakılmıştır. BM Bildirgesi, Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması, Avrupa Azınlık Dilleri Sözleşmesi ve diğer dökümanlarının hepsi de devletlere en azından bir azınlık dilinde eğitim sağlanması, tarih ve kültür eğitimin önem verilmesi için taraf devletlere pozitif yükümlülükler getiriyor.⁷ Fakat uygulanıp uygulanmadığı denetlenmiyor.

Türkiye’de Kürtçe Eğitim

Eğitim Dili

Türk okullarında eğitimin temel aracı olarak Türkçe’nin kullanılması anayasa gereğidir. 42. madde şöyle der:

“...Türkçe’den başka hiçbir dil Türk vatandaşlarına eğitim ve öğretim kurumlarında anadil olarak öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında öğretilecek yabancı diller ve bir yabancı dilde eğitim ve öğretim yapan okullarca izlenecek kurallar yasalarca belirlenir. Uluslararası antlaşmaların hükümleri saklı tutulacaktır.”

Dolayısıyla, Kürtçe eğitim kendiliğinden Anayasaya aykırılık durumuyla karşı karşıya geliyor. 42. maddenin son cümlesinde uluslararası antlaşmaların hükümlerine yapılan referansın, Lozan Antlaşması çerçevesinde tanınan islam olmayan azınlıklarla ilgili olarak yorumlanıyor. Türkçe olmayan bir dille eğitimi yasallaştırma da, bunun etkisi olmuştur.⁸ Örneğin İstanbul’daki Rum cemaati, Yunanca ders kitapları kullanan kendi okullarına sahiptir.

Kürtçe’de öğretim, Yabancı Dil Eğitimi Yasası (2932 Sayılı Yasa) ile düzenlenmiştir ve bu yasa şunu öngörür:

“Türk vatandaşlarına anadil olarak Türkçe’den başka hiçbir dil öğretilemez. Türkiye’de öğretilecek yabancı diller, Milli Güvenlik Kurulu’nun görüşü de alınarak Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenir.”

Sonuç, Kürtçe'nin bir yabancı dil olarak bile eğitim programına alınmayacağıdır.9 Yasak, Türk eğitim Bakanlığı'nın liselerde öğretilecek derslerin belirlendiği 1994 "Türkiye, Milli Eğitimde Gelişme" raporunda bir kere daha yer almıştır. İrkça bir yaklaşımla öğretilecek diller, 'Türkçe şiveler' adıyla, Azerice, Gagavuzca, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca ve Türkmençe diye sıralanmıştır.10

TC'de Kürtçe eğitim ile ilgili geçerliliği konusunda hiç kanuni düzenleme yoktur. Türkiye'deki kırsal bölgelerden köy boşaltmalarının sonucu gelen ve çok Türkçe bilmeyen çocuklar bu nedenle çağdaş eğitimin verilerinden yeterlice yararlanamamaktadırlar. Ayrıca, son Kürt ayaklanması nedeniyle insansızlaştırılan köylerden şehirlere doluşan çocuklar Türkçe eğitim nedeniyle zorlanmaktadır.11 Boşaltılan köy çocuklarının okul problemleri Eylül 1996 yılında KHRP (Kürt İnsan Hakları Projesi)'nin yaptığı araştırmada ele alındı. Araştırma heyetinin bir üyesi olan David McDowall şunları rapor etti:

"Kırsallı ve kentli çocukların karışık olduğu sınıflarda, sınıfta Kürtçe konuşulamayacağını ve Kürtçe konuşulduğu takdirde işten atılma riski olduğunu bilen öğretmenler, daha çok Türkçe konuşanlarla ilgilendikleri ve Kürtçe konuşanlarla ilgilenmeye değer bulmadıkları açıktır. Ama Kürt çocukları, genelde öğretmenlerinin Kürtçe bilip bilmediğini tespit etmeye çalışırlar. Böylelikle, en azından kendi kültürlerinden olup olmadığını bilirler. Türkçe'ye hakim olmayı zor bulan öğrenciler, sonuçta ondan vazgeçme eğilimi gösterirler. 12

Bir çocuğun ilk dilinin eğitimin ilk aşamalarında öğretim için en iyi araç olduğu konusunda genel bir görüş birliği vardır.13 1953 gibi UNESCO, bu bilimsel sonucu, 1953 yılında yayınlanan raporunda, 'bir çocuğun eğitimi için en iyi aracın kendi ana dili olduğu açıktır' diye ifade etmişti.14

Türk devletinin okullarda Kürtçe'ye izin verilmemesi Kürdistan'ın bu parçasında ortalamadan daha düşük okuma-yazma oranına yola açan faktörlerden biri olarak belirlenmiştir. Ülke çapında okuma-yazma ortalaması %77 iken, Kürtlerin ortalaması yalnızca %48'dir.15

Eğitimin İçeriği

Türk eğitiminde ırkçılık ve şovenizm enjekte edilmektedir. Çocuklara, Türk ulusunun bölünmez bütünlüğü ilkesinin herşeyin üstünde tutulması öğretilmektedir.16 1989'da değiştirilen 1973 tarihli milli eğitim yasasına şöyle denilmektedir:

"Türk milli eğitim sisteminin tüm hedefi, Türk ulusunun tüm üyelerini, Atatürk reformlarıyla ilkelerine ve Atatürk'ün anayasada ifade edilen milliyetçilik anlayışına inanan; Türk ulusunun ulusal, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini destekleyen, koruyan ve geliştiren, ailelerini, ülke ve ulusunu gözetken ve her daim özenle geliştiren vatandaşlar olarak eğitmektir."Kürtler ise, okullarda kendi tarihlerinin tahrif edildiğinden ve Kürt kültürünün değersizleştirildiğinden yakınmaktadır.17 Eğitim Yasası kapsamında, okul kütüphaneler için faydalı görülenlerle, öğrencilere tavsiye edilecek kitapları Eğitim Bakanlığı'nca seçilmektedir. Seçimde temel kıstas Türk propagandasıdır. Propaganda da içermeyen kitaplar 'Yararsız' gerekçesiyle elenirler. Herşeye rağmen Türk Devleti'ndeki Kürt azınlığın dünyaca biraz daha tanındığına ilişkin belirtiler görülmüştür. Bununla birlikte, Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD)

raporuna göre, ilk ve orta dereceli okullarda bile öğrencilerin inançlarını yaşadıkları veya etnik kimlikleri üzerine açıkça konuştukları için kovuşturmaya uğramış Generaller ve sivil seçilmişlerden kurulu Milli Güvenlik Kurulu tarafından verilen talimatlar doğrultusunda öğrencilere Türk Devleti'nin resmi görüşünü empoze etmek üzere, askerlik, din ve 'devrim tarihi' üzerine zorunlu ders olarak okutulmaktadır.¹⁸

Eğitimin Denetimi

TC'de 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Kanun No. 430), tüm okulları devletin denetimine soktu. Bu tarihten itibaren Türkiye büyük oranda merkezileştirilmiş bir eğitim sistemine geçiliyordu, Türkçe tek egemen dil oluyordu. Özel okullara, devlet okulları için öngörülen standarta uymaları kaydıyla, izin verilmektedir. Türk Eğitim Bakanlığı tarafından 1994'de verilen rakamlara göre, Türk liselerinin %11'i özelleştirilmiştir.¹⁹

Türk uyruklular, yabancılar ve azınlıklar tarafından açılan özel okullar, 625 Sayılı yasanın öngördüğü koşullara uymak zorundadırlar. Yasa, özellikle Kürtler için kısıtlamalar doludur. Yoksa Türkçe'den başka dille eğitim yapan okulların yalnız gayrimüslim azınlıklar tarafından açılabileceğini öngörür. Yine söz konusu yasa, okulların Türk vatandaşları tarafından kurulabileceğini belirtmesine rağmen Kürtçe eğitim amacıyla Kürtler tarafından kurulamayacağına işaret eder. Başka bir deyişle Kürtler açısından Kürt kimliğini (yani gayrimüslim azınlık kimliğini) yansıtan özel okul kurmak ve çalıştırmak yasaktır. Özel okul sahipliğine ilişkin yasal kısıtlamalara ilaveten, Kürt dilinin kullanımının yasaklanması, eğitim yasasında getirilen katı sınırlar ve özel okulların kurulmasına konan ekonomik engeller, Kürt azınlık üyelerinin kendi okullarını açma ve çalıştırma konusundaki her türlü hakkını ortadan kaldırıyor.

TC'nin sıkı denetimi Kürt coğrafyasında daha da belirginleşir. Kürtçe eğitim bir yana Kürtler potansiyel tehlike olarak görülmekte ve takip altında tutulmaktadır. Öğretmenler silahlanıp "köy korucusu" olarak devletin yanında yer almaya öğrenciler aileleri hakkında bilgi vermeye zorlanmaktadır.²⁰

Sonuç olarak da, okullar zaman zaman devlet aygıtının istihbarat kolu olarak algılanmaktadır.

Irak'da Kürtçe Eğitim

Irak Anayasası'nın 27. ve 28. maddeleri eğitim hakkıyla ilgilidir. 28. madde eğitimin amacını, şöyle belirler:

"...Arap Birliğini, bağımsızlığı ve sosyalizmi gerçekleştirmek amacıyla, genel eğitim seviyesini yükseltmek ve geliştirmek, bilimsel düşüncüyü geliştirmektir".

Anayasa maddesinden de anlaşıldığı gibi eğitim diktatoryal rejimlerin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Devrim Komuta Konseyi, son zamanlarda özel okulların açılmasına izin verdi.²¹ Bu okullar üzerinde, akademik kısıtlamaların varlığı açıktır. Sonuç olarak, özel okullarla ilgili mevzuatın etkisi, daktilo, stenograf veya bilgisayar bilimleri gibi konularda insanları eğitecek özel mesleki merkez ve kurumlar ile sınırlı görünmektedir.²²

1970 tarihli Kürt Otonomi Anlaşması çerçevesinde, bütün okullarda ve eğitim kurumlarında Kürtçe öğretilcekti. Hatta, eğitim konularındaki dezavantajları ortadan kaldırılacak, daha çok okul inşa edilecek ve Kürt öğrencilere burs sağlayan önlemler alınacaktı.²³ Irk Ayrımcılığını Önleme Komitesine sunulan bir raporda, Irak Hükümeti'nin, otonomi bölgesinde, öğrenci çoğunluğunun Kürt olduğu bölgelerin dışındaki okullarda, Kürtçe öğretildiğini ileri sürmektedir.²⁴

Böylece Otonomi Anlaşması, Otonomi bölgesinde bile anlamsız hale gelmiştir. Bölgede eğitim Kürtçe yapılmaktadır ve otonomi bölgesi dışındaki okullarda Kürtçe öğretimi için bir mevzuat oluşturulup oluşturulmadığı belli değildir.

İran'da Kürtçe Eğitim

İran Anayasası'nın 15. maddesi okullarda edebiyat eğitiminde Farsça'nın yanında bölgesel dillerin de kullanılabileceğini öngörmektedir.²⁵

Devlet okulları Kürtçe ile eğitimin gereklerini yerine getirmemektedir.²⁶ İran-İrak Savaşı'nın bir kaç yıl öncesinde, Kürt illerinde özel okullar hiç müdahale görmeksizin açılıyordu. Derslerin çoğunluğu, çocuklar açısından daha aşina dil olan Farsça yürütülmesine rağmen, bu okullarda Kürtçe öğretiliyordu.²⁷ 1982 yılından bu yana bu tür girişimler ortadan kalktı. Gayrimüslim dini azınlıklar, dini eğitim kitapları dahil olmak üzere okul kitaplarını finanse eden Eğitim Bakanlığı tarafından denetlenen kamu veya azınlık okulları arasında bir seçim yapabilirler. Bu okullar, her ne kadar azınlıkların kendi mülkiyetinde ise de, Eğitim Bakanlığı tarafından çok sıkı bir biçimde denetlenmektedir.²⁸

Sünni Müslümanlar'ın eğitimi için özel hükümler getirilmiştir. Anayasanın 12. maddesi, Sünni Müslümanlar tarafından açılan okulların dini eğitime ilişkin konularda resmi statüden yararlanmasını sağlamaktadır. Bunun, İran'ın Kürt nüfusunun çoğunluğunun Sünni Müslüman olmasıyla ilgisi vardır. Din ve inanç temelinde Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlüğün tüm Biçimlerini Önleme Temsilcisi 1996 fiubat'ında, Sünni temsilcilerin, kendilerine sağlanan dini eğitimin inançlarına uygun olduğunu ve bu eğitimden memnun olduklarını söylediğini kaydetmiştir. İran Hukuku kapsamında, Kürtler gibi diğer dini olmayan azınlıkların özel kültürel veya dilsel eğitim ihtiyaçları için hükümler yer almamaktadır.

Bölüm 6

Uluslararası Hukuk Standartları

Bu çalışmada azınlık haklarını korumayla ilgili uluslararası hukuk standartları irdelenmektedir. Bu bölümün amacı, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve İnsan Hakları Mahkemesi ve BM İnsan Hakları Komitesi gibi organların yeni azınlık hakları belgeleri ışığında hakları biraz daha detaylı olarak ortaya koymaktır.

Yeni yasal gelişmeler, azınlık hakları konusunda, değişen yaklaşımların önemli göstergeleridir. Ancak, yeni antlaşmalar Türkiye, İran, Irak veya Suriye tarafından onaylanmamıştır. Dolayısıyla onlar için yasal bağlayıcılık bulunmamaktadır. O nedenle konu uluslararası ortaklık konsensüsün kanıtı olarak ele alınacaktır.

Bu bölümün birinci kısmı II. Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana uluslararası hukuk çerçevesinde azınlık haklarının ilerleyişi ile ilgili genel bir bakışı içermektedir. Geri kalan bölümler ise, azınlıkların dil, kişisel adların ve yer adlarının kullanımı, medya ve eğitim konularındaki uluslararası yasal haklarını sergilemektedir.

Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Azınlık Hakları

İlk uluslararası insan hakları belgelerinin ilki olan Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde azınlık haklarını güvence altına aldığı söylenemez. Tersine bu metinler hiç bir hüküm içermemektedir. 1930'larda ulusal azınlıkların varlığı Naziler tarafından toprak işgali için bir bahane kullanıldı. O nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonunda Birleşmiş Milletler şekillenirken azınlık hakları fikri kötü bir şöhrete sahipti. Hitler'in tutumu düzenlemeyide etkiledi. Bu antlaşmanın ve ardından Beyannamenin ruhuna ve hükümlerine baskın çıkan ve etkileyen görüş, Naziler'in ırkçılığına karşıt olarak bireysel insan hakları temelinde oluştu. Ayrıca azınlık hakları için ayrımcı olmama ilkesi benimsendi. Böylece, azınlık üyeleri de dahil olmak üzere, herkesi korumanın uygun bulundu. Ayrımcı olmama ilkesi, Evrensel Beyanname'nin 2. maddesinde yer almaktadır:

“Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer düşünceler, ulusal veya toplumsal köken, doğum veya diğer statüler gibi hangi türde olursa olsun fark gözetilmeksizin bu beyannameye belirtilen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir.”¹

Bireysel haklara ve ayrımcı olmama ilkesine yönelik bu taahhüt, 1950’de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nde ve ardından 1966’da Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (USSHS) ve Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (UESKHS) olmak üzere iki BM Sözleşmesinde tekrarlanmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AİHS azınlıklara ve azınlık üyeleri ile ilgili hiçbir hakkı güvence altına almamıştır. Hatta Sözleşme, bağımsız bir biçimde mevcudiyetini sürdüren ayrımcı olmamak koşuluyla azınlık haklarının korunması hükmünü bile içermemektedir. Sözleşmenin 14. maddesinde yer alan ayrımcı olmama ilkesi şöyledir:

“Bu Sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlıkla ilişkin, mülkiyet, doğum veya başka statüler gibi herhangi bir temelde fark gözetilmeksizin güvence altında olacaktır.”

Avrupa sözleşmesi, Evrensel Beyanname’nin 2. maddesindeki ayrımcı olmama şikkına benzer şekilde, ayrımcı olmama ilkesi kesin sözcüklerle belirtilmemektedir. Sözleşmenin uygulanması da, onun güvence altına aldığı bir hakkın tehlikede olmasına bağlıdır.² Bununla birlikte 14. madde, bir ayrımcılık alanı olarak “ulusal bir azınlıkla bağlantı”nın açıkça tanındığı Evrensel Beyanname’deki muadilinden farklılık gösterir. Bu konuyla ilgili olarak, Sözleşme içinde yer alan en önemli bireysel hak sözleşmenin 10. maddesiyle güvence altında alınan ifade özgürlüğüdür. Bu hak kişinin özel ve kamusal alanda kendi dilini kullanma hakkını içerir. Ancak, bu içerik azınlıkların resmi makamlarla ilişkide bir azınlık dilinin kullanılması gibi pozitif bir yükümlülük getirmiştir. Mahkeme ve Komisyon, azınlık haklarını ayrımcılık yapmama ilkesinin ötesine geçecek kadar genişlemeyi ısrarla reddetmiştir. Örneğin komisyona göre Avusturya ile ilgili X davasında durum şudur:

“Sözleşme dilsel bir azınlığın her türlü hakkını güvenceye almaz ve söz konusu azınlığa mensup bireylerin korunması, onların bir azınlığa mensup olması temelinde Sözleşme haklarından yararlanmada ayrımcılığa uğramama hakkı ile sınırlıdır.”³

Türkiye, 1954’te Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni (AİHS) imzaladı. Böylece Avrupa hukukunun bu açılımını kendi iç hukukuyla birleştirdi.⁴ Kağıt üzerinde, teorik olarak Sözleşmenin standartları ve hukuku, Türk mahkemelerince ulusal hukukun bir parçası olarak uygulanabilir hale geldi. Buna rağmen TC. Anayasa Mahkemesi, anayasanın yorumlanmasında sözleşmeye baş vurmayı reddetmiştir.⁵ Fakat TC. gerekli gördükçe sözleşmeye bağlılığını tekrarlamaya devam etmiştir. Sonuç olarak, 1987’de Türk Hükümeti, Sözleşme’nin 25. maddesine istinaden Avrupa Komisyonu’na bireysel başvuru hakkını tanıdığına, kendisinin sözleşmeye karşı yükümlülüklerini daha da güçlendirmiştir. Bu tarihten itibaren, Türk vatandaşları tarafından keyfi tutuklamalar, yargısız öldürüm, Kürt köylerinin yakılıp boşaltılması, işkence ve tecavüz ile ilgili yüzlerce şikayet Komisyon önüne getirilmiş davalar açılmıştır.⁶

Avrupa sözleşmesini Türkiye ile ilgili kılmanın bir diğer yolu, devletlerarası şikayetleri güvenceye alan 24. maddesidir. Bununla beraber siyasi nedenlerle gerçekleşen bu tür başvurular seyreklerdir. O nedenle, uluslararası ilişkilerde olağanüstü hassasiyete sahip siyasi alanlar yaratan azınlık hakları söz konusu olduğunda, özellikle önem kazanmaktadır.

Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bir tarafıdır. Ayrıca zaman zaman sözleşmesini ihlal etmekten mahkum olan TC'nin yanı sıra İran, Irak ve Suriye Birleşmiş Milletler'e üyedir.⁷ İnsan hakları ihlali nedeniyle sık sık anılan İran, Irak ve Suriye, Uluslararası

Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (USPHS)'ni imzalamışlardır.⁸ USSHS, AIHS'nin aksine, bir azınlık hakları hükmü içerir (27. madde). Ayrıca, bu hüküm azınlıkların özel ihtiyaçlarını karşılamak için devletlere pozitif bir yükümlülük getirdiği şeklinde yorumlanabilir. Ne yazık ki, İran, Irak, ve Suriye İnsan Hakları Komitesi'nin protokolü imzalamamışlardır. O nedenle, komisyon bu devletler aleyhindeki bireysel şikayetlere bakma yetkisine sahip değildir.

Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

Sözleşmenin 27. maddesi şunu ifade eder:

“Etnik, dinsel ve dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle beraber, kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini açıkça ilan etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakkından mahrum edilemezler.”

Sözleşme, BM Evrensel Beyanname'nin 2. maddesine benzer şekilde, azınlıkların haklardan yararlanmasını ve 26. maddedeki özgür olma hakkının korunması ve ayrımcılığa uğramama özgürlüğünü garanti altına alan bir hüküm içermemektedir. USSHS sadece ifade özgürlüğü hakkı ve din özgürlüğü hakkını garanti altına alınmıştır. 27. maddede “bu azınlıklara mensup kişiler” ifadesinin kullanılması, niyetin kolektif bir haktan ziyade bireysel olan bir hak tanıma olduğunu göstermektedir. Bu, 1978'de⁹ azınlık haklarını inceleyen Özel Raportör Capotorti tarafından ve daha yakın bir tarihte, 1994'de İnsan Hakları Komitesi (İHK) tarafından, 27. maddeye ilişkin Genel Yorum'da yerini alıyordu.¹⁰ Bu, 27. madde çerçevesindeki İHK'nin içtihatlarına da uygundur.¹¹

Hüküm, azınlıkların kolektif haklarını onaylamamasına rağmen, genel anlamda ayrımcılığa uğramama hakkının ötesine uzandığını düşünülmektedir. Olumsuzluk (mahrum edilemezler) ifadesi içermesine rağmen, 27. madde devletlerden azınlıkların kolektif haklarını korumada olumlu eylemler istediği şeklinde yorumlanmaktadır. İHK, genel yorumda, ‘bir azınlığın kimliğini ve üyelerinin kendi kültüründen ve dilinden yararlanması ve geliştirmesi haklarını korumada Devletler tarafından pozitif önlemler alınması gerekli olabilir’ demektedir.¹²

27. maddeye istinaden devletlerin yükümlülüklerinin yapısı, önemli tartışmalara kaynaklık etmiştir. Bazı yorumcular, maddenin olumsuz formasyonunun bir sonucu olarak, buna, pozitif devlet yükümlülüğü anlamı yüklenemeyeceğini ileri sürerler.¹³ Bu sınırlayıcı yorum, 27. madde Travaux Preparaories (Hazırlık Çalışmaları) tarafından desteklenmiş görünmektedir. Bununla beraber özel raportör Capotorti 27. maddenin devletlere, örneğin azınlık dilinde eğitim sağlaması gibi pozitif bir yükümlülük getirdiği sonucuna varmıştır.¹⁴ Bu, aynı zamanda 27. maddenin, UESKHS'nin hükümlerine benzer bir şekilde “programatik bir unsur” kapsadığını da ileri süren Patrick Thornberry tarafından da kabul edilen bir yorumdur.¹⁵

(AİHS ve USSHS’nde yer alan) sivil ve siyasi haklar ile (USSHS’nde yer alan) sosyal, ekonomik ve kültürel haklar arasındaki geleneksel fark, sivil ve siyasi hakların devletin bireylere karşı belli eylem türlerinden vazgeçmesini gerektirirken, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar konusunda, devletlerden hak sahipleri adına pozitif bir biçimde hareket etmesini istemektedir. Bu durumda, sivil ve siyasi haklar, belki hukuk aracılığıyla güvence altına alınmıştır. Fakat ekonomik ve sosyal haklar, hukuki süreç açısından çok da hassas olmayan bir şekilde “başarılı” veya “geliştirilmiş” olarak kabul edilmiştir. O nedenle azınlık haklarının çoğu, onların korunması yönünde pozitif devlet etkinliği gerektirmektedir. Örneğin, özel azınlık eğitimi ihtiyaçları yalnızca devletin maddi yardımıyla gerçekleştirilebilir. Bu anlamda, bazı azınlık hakları USSHS’nin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarına benzemektedir. Ancak, iki tür hak arasındaki fark, su sızdırmaz değildir. Sivil ve siyasi haklar, bazen korunmaları için devlet etkinliğini gerektirebilir.¹⁶ Ne yazık ki, mahkeme, azınlık haklarıyla ilgili davalarda bu mantığı uygulamamıştır. Azınlıklara ait hakları ayrımcılık yapmama ilkesinin ötesine genişletme konusu sürekli olarak reddedilmiştir. Öte yandan, İnsan Hakları Komitesi, pozitif yükümlülüklerin 27. maddesinin olumsuzluk ibaresinden taşabileceğini tanıma konusunda büyük bir gönüllülük göstermiştir.

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

İran, Irak ve Suriye, UESKHS’ni onaylamış olup, hükümlerine tabidirler. Ancak, UESKHS azınlık haklarıyla özel olarak ilgilenmez. Burada sadece iki madde konuyla ilgilidir. 15. madde herkesin “kültürel yaşamda yer alma” hakkını tanımaktadır. 13. madde ise bir eğitim hakkı öngörmektedir. 13(3). madde, ebeveynlerin çocukları için kamu makamları tarafından eğitim sağlanmanın dışındaki okulları seçebilmeleri gerektiğini hükme bağlamamasına rağmen, devlet 13. madde kapsamında, örneğin azınlık dili eğitimi vererek her türlü azınlık ihtiyacını yerine getirmekle yükümlü değildir.

UESKHS, zayıf uygulama mekanizması için de eleştirilmiştir. Sözleşme, İHS’nin yargı alanına tabi değildir. Yükümlülükleri buyurucu değildir: 2. madde çerçevesinde devletlerden sadece belirlediği hakların geliştirilmesine yönelik adımları atması istenmektedir.

Uluslararası Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi

İrk ayrımının her alanda yaşandığı İran, Irak ve Suriye, Uluslararası Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesini onaylamışlardır.¹⁷ Benzer şekilde TC. de bu sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşmenin 2(3). maddesi ırksal grupları korumak için etkin ulusal çarelerin olması gerektiğini öngörmektedir.

Madde şöyledir: “Belli ırk gruplarına mensup bireylerin, insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarını sağlamak amacıyla yeterli biçimde hakların geliştirilme veya korunması güvence altına alınmalıdır. Bunun için, uygun koşulların oluşturulması konusunda özel somut önlemler alınacaktır. Bu önlemler sonuç olarak hiçbir koşulda farklı ırksal gruplar için eşitsiz veya münferit hakların idamesini sağlamayacaktır.”

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi 1989'da kabul edildi. Sözleşme İran, Irak, Suriye ve Türkiye tarafından onaylanmıştır.18

Çocukların azınlık haklarının korunmasına ilişkin, 17. madde de “medyaya erişim”, 29. maddesi “eğitimin hedefleri” ve 30. maddede “azınlık hakları konusunda genel madde”yi içermektedir.19

17. madde kapsamında devletler, diğer hükümlerin yanında “medyayı bir azınlık grubuna mensup veya yerli çocuğun dilsel ihtiyaçlarına özel saygı göstermesi konusunda teşvik etme”ye taahhüt ediyor. Eğitim hakkı ise 28. maddede ile düzenlenmiştir. Eğitimin amacı, 29. maddede ile çocuğun kendi kültürel kimliğine, diline ve değerlerine saygının geliştirilmesi olarak belirtilmiştir. Bu konudaki devlet yükümlülükleri olumlu üslupla yazılmıştır ve eğitim ve medya alanında azınlık kültürünün korunmasını sağlamayı teşvik etmelidir” denilmiştir.

30. madde daha genel bir azınlık hakları garantisi içerir. Üslubu neredeyse USSHS'nin 27. maddesiyle aynıdır. Muhtemelen, hüküm çerçevesindeki devlet yükümlülüğünün pozitif yapısına ilişkin olarak, USSHS'nin 27. maddesi hakkında yazılmış olanlar buraya da uygulanabilir.20

Sözleşmenin uygulanma mekanizması taraf devletleri on üyeli Çocuk Hakları Komitesine düzenli olarak rapor sunmaya çağırılmaktadır. Bu bilgi temelinde, Komite taraf devlete “öneriler ve genel tavsiyeler” verebilir.21

Genel olarak, Çocuk Hakları Komitesi haklara, özellikle de azınlık mensubu çocukların dilsel haklarına büyük bir önem vermiştir. Örneğin Finlandiya'nın ön raporunun incelenmesinden sonra, Komite ilgili makamları, ülkenin tüm bölgelerinde azınlık çocuklarına yeterli sayıda öğretmen sağlanması konusunda teşvik etti.22 Romanya raporunun incelenmesinden sonra ise, komite genel olarak 2. (ayrımcı olmama), 28., 29. veya 30. maddelerin anlamı bağlamında çocukların veya azınlıkların durumuyla ilgilendi. Romanya'da okula giden çingene çocuklarının sayısındaki düşüklük ciddi bir problemdi. Komite, azınlık mensubu çocuklarla ilgili olarak etkin programına ihtiyaç olduğunu ortaya çıkardı.23

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde azınlık ve yerli çocuklarının özel ihtiyaçlarına yönelik duyarlılık, azınlık haklarına yönelik uluslararası yaklaşımda egemen yeni eğilimle paraleldir. Geçen son on yıllık süreçte, ayrımcı olmama ilkesinin azınlıkların ihtiyaçları karşılayacak yeterlilikte olmadığı yönünde büyüyen bir inanç olmuştur. Eğer azınlıklar kendi kültür ve kimliklerini koruyamıyorlarsa, özel hak ve pozitif yardım gerekmektedir. Azınlık haklarına yönelik bu yeni ilginin semeresi, gerek global (BM) gerekse bölgesel düzeyde (AGİÖ ve Avrupa Konseyi) olmak üzere yeni uluslararası standartların kabulü olmuştur.

Yeni Gelişmeler

1992'de Birleşmiş Milletler, “Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Beyannamesi”ni kabul etmiştir.24 Aynı yıl Avrupa Konseyi, azınlıkların dil haklarıyla ilgilenen bir Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa fiartı (1995)25 üzerinde anlaşmaya vardı. Çeşitli AGİÖ belgeleri, her ne kadar hukuki yapıda olmaktan çok siyasi yapıdaysa da, azınlık hakları mozağinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Avrupa Konseyi'nin çoğunlukla Kopenhag Belgesi'nden (1990)26 esinlenen Ulusal

Azınlıklar'ın Korunması Çerçeve Anlaşması (1994)²⁷ özel önem taşımaktadır. Bu çerçeve anlaşması, Avrupa'daki azınlık haklarının korunması için yasal bağlayıcılığı olan ilk kapsamlı belgedir.

Bazı açılardan bu yeni belgeler azınlık hakları sorununda USSHS ve AİHS gibi eski belgelere nazaran biraz daha cömert bir yaklaşıma sahiptir. Grup haklarını tanımamalarına rağmen, BM Beyannamesi ve Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması, "ulusal azınlıklara mensup kişiler"e işaret etmektedir. Azınlık gruplarına mensup bireylerin çeşitli haklarını daha detaylı olarak tanımlama ve ılımlı ve kısıtlı da olsa, devletlerin olumlu adım atma yükümlülüklerinin bazılarını teminat altına alma konusunda eğilim belirtmektedir. Öte yandan bu belgeler, esneklikleri, genel anlamda kesin olmayan dili ve zayıf uygulama prosedürleri nedeniyle eleştiriye uğramıştır.

Azınlık haklarının yapısı -maddi ve siyasi yükleri- nedeniyle, devletlerin kendilerini kısa süre içinde haklı ancak muğlak yükümlülükler altına sokmamaları belki de kaçınılmazdır. Yasal olarak uygulanabilir haklar üzerinde uluslararası konsensüs oluşturmak ise zaman almaktadır. Azınlık hakları fikri hükümetler düzeyinde çok daha kabul gördüğünden dolayı, güçlü bir uygulama mekanizmasıyla desteklenen ve açık devlet yükümlülüklerini belirleyen uluslararası yasal bir belgeyi kabul etmek eninde sonunda mümkün olacaktır.

Bu arada, anlaşmalar kapsamındaki devlet yükümlülüklerinin çoğunun "pragmatik" yapısı nedeniyle onları hukuken daha az bağlayıcı hale getirmediği göz önüne alınmalıdır.

Birleşmiş Milletler

BM Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklar Beyannamesi

Beyannamenin 1. maddesi Devletlere, aşağıdaki hükmü öngörerek pozitif bir yükümlülük getirir:

"Kendi toprakları içindeki azınlıkların varlığını ve ulusal veya etnik kültürel, dinsel veya dilsel kimliğini korumasını ve bu kimliğin geliştirilmesi şartlarını teşvik etmek". Belli devlet görevlerine gelince, beyannamenin dili daha muğlaktır. 4(3). madde azınlık dilinde eğitimle ilgilidir. fiunu şart koşar:

"Devletler, azınlık mensubu bireylerin kendi anadillerini öğrenmek için uygun olanaklara el verdiğince sahip olmaları için gerekli önlemleri almalıdırlar."

Bunun yanı sıra beyannamenin önemi küçümsenmemelidir. Yasal olarak bağlayıcı olmadığı halde, beyanname global düzeyde asgari standartları ifade etmekte ve BM üyeleri olarak İran, Irak, Suriye ve Türkiye'nin onun hükümlerine (ahlaki ve siyasi anlamda) uymaya çağırılmaktadır.

AGİÖ Süreci

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİÖ, daha önce AGİK olarak bilinirdi) "İnsan Boyutu" ile ilgili etkinlikleri çerçevesinde azınlıkların korunmasını pek çok kez ele almıştır. Türkiye AGİÖ sürecine başından beri katılmaktadır. Gerçekten de 1924 tarihli Lozan Antlaşması, Türkiye'nin ulusal azınlıklar ve onların korunması mekanizması ile

ilgili ilk uluslararası angajmandır. Böylece AGİÖ Belgeleri, Türkiye'deki Kürt azınlık haklarının taahhütü için önemli bir fırsat yaratmaktadır. AGİÖ kuruluş belgesi olan, 1 Ağustos 1975 tarihli Helsinki Konferansı sonuç bildirgesi, VII. ilkede aşağıdaki şartı içerir:

“Kendi toprakları üzerinde ulusal azınlıklar bulunan katılımcı Devletler, bu azınlıklara mensup kişilerin hukuk önünde eşit olma haklarına saygı gösterecek, insan hakları ve temel özgürlüklerden gerçek anlamda yararlanmaları için olanak sağlayacak ve bu bağlamda onların meşru çıkarlarını koruyacaktır.”

İzleyen toplantılar (Viyana ve Madrid) da yine azınlıklarının korunmasıyla ilgiliydi. Ancak azınlıkları konu alan en önemli AGİÖ metni, Haziran 1990'da Kopenhag toplantısında kabul edilen belgedir. Tüm bir bölüm (IV. bölüm) ulusal azınlıklara ayrılmıştır. Ulusal azınlıklara mensup bireylerin “kendi etnik, kültürel dilsel veya dinsel kimliklerini özgürce ifade etme, koruma ve geliştirme, kendi kültürlerini rızaları dışındaki her türlü asimilasyon teşebbüsünden uzak sürdürme ve geliştirme hakkına sahiptirler” hükmünü getirir.²⁸

Bazı yorumcular, bu belge ile genel haktan yararlanmayı bir bütün olarak kabul etmektedir. Bunlar, birinin kendi anadilini kamusal alanda kullanma ve o dilde bilgi yayma hakkını ve özel eğitsel, kültürel ve dinsel kurumlar oluşturma hakkını içerir. Bunlar negatif haklardır, fakat belgenin başka yerlerinde, olumlu devlet etkinliği gözönünde bulundurulmaktadır.

33. paragraf, kendi toprakları üzerindeki ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini korumak için devletlerin, “o kimliğin geliştirilmesi için koşulları yaratma”sı gerektiğini şart koşmaktadır. Söz konusu koşullar, “mümkün olduğunca” kamu makamları önünde kullanılması hükmünü de içermektedir. Ek olarak, katılımcı devletler, bir azınlığa mensup kişilerin kendi dillerinde veya dillerinin eğitimi için yeterli fırsata sahip olmasını sağlama konusunda “gayret” göstermelidir.

Bir azınlığın kültürel kimliğini korumaya yönelik olumlu devlet etkinliği, 1990 tarihli yeni bir Avrupa için Paris Sözleşmesi²⁹, Cenevre uzmanlar toplantısının ulusal azınlıklar hakkındaki raporu ve AGİÖ'nün İnsan Boyutu Konferansı Moskova toplantısının 1991 belgesi çerçevesinde de istenmektedir.³⁰

Bu aşamada, AGİÖ tarafından kabul edilen tüm belgelerin, yasal anlamda bağlayıcı özellik taşımadığına ve tüm katılımcı devletler arasında işbirliği için “siyasi” hedefler koyduğuna işaret edilmemelidir. Yine de, belgeler katılımcı devletlerin, üzerinde anlaştıkları ve uygulanmaları bir denetim sistemi ile desteklenen bir dizi standart getirir. AGİÖ belgelerinin kendi içlerinde taşıdıkları bir dizi siyasi ve ahlaki etkinin dışında, bu alanda hukuki yükümlülüklerin yaratılmasına önemli bir katkı da sunmaktadırlar. Gerçekten de, Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması'nın açıklama memorandumu, AGİÖ Kopenhag belgesinin Çerçeve Anlaşması için bir temel olduğunu onaylamaktadır.³¹

AGİÖ'nün İnsan Boyutu, 1989 Viyana Sonuç Belgesi'nde oluşturulan devletlerarası şikayet sistemi tarafından tamamlanmaktadır.³² Başlangıçta, bu mekanizma konsensus ilkesinin sınırsız uygulaması nedeniyle engelleniyordu. 1991'deki Moskova toplantısında AGİÖ'nün bu temel ilkesinden ciddi bir sapma oldu. Sonuç Belgesi'nin 12. maddesi, herhangi bir AGİÖ katılımcı devletini, en az diğer dokuzunun desteğiyle, “AGİÖ insan boyutu hükümlerinin yerine getirilmesine karşı özellikle ciddi bir tehdit

ortaya çıkmış olduğu”nu düşünmesi durumunda bir başka katılımcı devlete bir AGİÖ raportörler heyeti göndermeye yetkili kılan bir olağanüstü hal mekanizması getirmektedir. Moskova belgesinin 37. maddesinde, bu olağanüstü durum mekanizmasının özellikle azınlık çatışmalarının önlenmesi ve çözülmesi ile ilgili olabileceğine açıkça vurgu yapılmıştır.

1992 Mayıs ayında yürürlüğe giren Moskova, Olağanüstü Hal mekanizmasına, Türkiye’nin Kürt azınlığına karşı uyguladığı baskıyla ilgili olarak hâlâ müracaat edilmemiştir. AGİÖ İnsan Boyutu uygulama sistemi 1992 yılındaki Helsinki Zirvesi’nde yeni bir kurumun -Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliğinin- oluşturulmasıyla daha da geliştirildi.³³ Bununla beraber, bu yeni organın işlevi onarıcı olmaktan çok önleyici olmasıdır. Yüksek Komiserliği’nin yetkisi, ihtilaf şiddetli bir aşamaya ulaştığında, örneğin açık bir çatışma başladığında, sona erer. Bundan dolayı, bu “erken uyarı sistemi” Türkiye halihazırda 40.000’den fazla hayata mal olan çatışmalara uygulanamamıştır.

Avrupa Konseyi

Avrupa Konseyinin Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi

Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi, Kasım 1992’de imzaya açıldı. Türkiye Cumhuriyeti (TC) bu sözleşmeyi imzalamadı. Çerçeve Anlaşması gibi sözleşme de, azınlık dillerinin kamusal ve özel alanlarda, eğitimde (8. madde), mahkemeler önünde (9. madde), idari makamlarla ilişkilerde (10. madde) ve medyada (11. madde) kullanılmasını öngörmektedir. Sözleşmede belirlenen hakların pek çoğu fiyab 1995’de imzaya açılan Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıklar Çerçeve Anlaşması’nda da tekrarlanmıştır. Ancak sözleşmede belirtilen haklar, Çerçeve Anlaşması’nda ifade edilen “ilkeler”den daha ayrıntılıdır.

Örneğin, Çerçeve Anlaşması’nın 10. maddesi belli durumlarda idari mercilerle ilişkilerde bir azınlık dilinin kullanılmasının öngörülmesine ilişkin ihtiyaca kısaca değinir. Bunun aksine, Avrupa Sözleşmesi’nin muadil maddesi, adli mercilerin veya kamu hizmetlerinin azınlık dilini kullanabileceği çeşitli durumları değerlendirmekte ve hükümetlerin bunu sağlamak adına alabileceği çeşitli önlemleri belirlemektedir.

Ne yazık ki, sözleşmede yer alan güvenceler ağır bir şekilde sınıflandırılmış olup, “makul biçimde mümkün olduğunca” gibi sınırlayıcı hükümler içermektedir. Dolayısıyla taraf devletlere, uygulama alanında önemli inisiyatif sunmaktadır. Dahası, 2. madde kapsamında, devletler, bütün sözleşme hükümlerini uygulamakla yükümlü değildir. Bunun yerine, sözleşme, devletlerin bazı güvenceleri sağlamayı tercih edip diğerlerini gözardı edebilecekleri bir dizi zorunlu güvencelere tabi olarak, bir tür seç-ve-al mөнüsü sunmaktadır. Nihayet, sözleşme, zayıf uygulanma mekanizması konusunda da eleştirilebilir. Bir başka taraf devlet veya bireyin, bir tarafın sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmediğini iddia edebileceği bir şikayet prosedürü için hiçbir hüküm getirilmemiştir. Bunun yerine, devletler sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirirken aldıkları önlemler ve politikaları konusunda bir uzmanlar kuruluna incelemesi için periyodik olarak raporlarını sunmak zorundadır.³⁴ Kısıtlamalara rağmen sözleşme Avrupa’da dilsel insan haklarının tanınmasına yönelik önemli bir adımdır.

Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Anlaşması

Önsözde belirtildiği gibi, sözleşmenin amacı; ulusal bir azınlığa mensup her bireyin etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğini korumaktır. Devletlerden, bunu başarmak için pozitif etkinlik göstermeleri istenmektedir. 15. madde şöyle der:

“Taraflar, ulusal azınlıklara mensup bireylere, kendi kültürlerini devam ettirmek ve geliştirmek ve kendi kimliklerinin temel öğelerini, yani dil, din, gelenek ve kültür miraslarını korumak için gerekli olan koşulları geliştirmeyi taahhüt ederler.”

Oysa sözleşmede, siyasi haklardan çok, kültürel haklar üzerine vurgu yapılmıştır. Sözleşmeden önce hazırlanan Parlamenterler Birliği Protokol Taslağı, ulusal bir azınlığa mensup bireylerin “siyasi partiler de dahil olmak üzere kendi örgütlerini kurma” ve yine “uygun yerel veya otonom yetkilerine sahip olma” hakkını da içermektedir.³⁵ Bu hükümlerin hiçbiri, Çerçeve Anlaşması’nda yer almıyordu. Dahil edilen kültürel haklar esas olarak dille ilgiliydi.

10. madde, özel ve kamusal alanlarda, idari mercilerle ilişkilerde ve mahkemeler önünde bir azınlık dilinin kullanımı öngörür. 11. madde, bir azınlık dilinde ad ve soyadların resmi kabulüne yönelik hakkı tanıır. 12. 13. ve 14. maddeler ise azınlık eğitiminin farklı yönleriyle ilgilidir. Diğer yakın tarihli azınlık hakları belgelerinde olduğu gibi, Çerçeve Anlaşması’ndaki hakların pek çoğu, sınırlayıcı bir biçimde yazılmış olup, “mümkün olduğu kadarıyla” veya “kendi hukuk sistemleri çerçevesinde” gibi kalıplar içermektedir. Bunun sonucu olarak, hükümlere tanınan takdir hakkı oldukça önemlidir. Sözleşmenin programatik tarzıyla uyumludur. Resmi anlamda, Çerçeve Anlaşması uluslararası bir anlaşmadır. Yani yasal olarak bağlayıcıdır. Fakat açıklama memorandumunda da işaret edildiği gibi, ilkeleri belirlemede kendisini sınırlar ve taraf devletleri bu ilkeleri uygulamaya sokarken kullanacakları yol ve araçları seçmede serbest bırakır. Açıklama memorandumunun 11. paragrafı şöyle der:

“Çözülecek bir dizi farklı durum ve problemler ışığında, tarafların izlemeyi üstlendikleri hedefleri ortaya koyarak, daha çok program-tipli hükümler içeren bir Çerçeve Anlaşması için bir seçim yapıldı. Doğrudan uygulanamayan bu hükümler, ilgili devlete, özel şartları dikkate alabilmeleri için, ulaşmayı taahhüt etmiş oldukları hedeflerin uygulanmasında bir takdir hakkı bırakmaktadır.”

“İlkeler”in uygulanması adli denetime elverişli değildir. Bu nedenle, Çerçeve Anlaşması, uygulanmasının adli veya benzer bir organdan ziyade Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu tarafından denetlenmesini öngörmektedir.

24. madde kapsamında, her bir devlet periyodik aralıklarla ve Bakanlar Kurulu istediği zaman, Çerçeve Anlaşması’nın uygulanmasıyla ilgili bilgileri Genel Sekreter’e iletmek zorundadır. Çerçeve Anlaşması’ndaki hakların lafzının ve uygulanma mekanizmasının her ikisi de yorumcular tarafından zayıf olmakla eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Avrupa’da azınlıkların korunmasına yönelik yeni standartların bir kaynağı olarak önemi küçümsenmemelidir. Dahası, Çerçeve Anlaşması, daha uygulanabilir bir azınlık koruma sistemine yönelik, belki de azınlık kültürel haklarını öngören Avrupa Sözleşmesi’ne ek bir protokol şeklinde önemli bir adım oluşturmaktadır. Gerçekten de bu gelişme, bizzat Çerçeve Anlaşması’nın çatısını oluşturan AGİÖ Viyana Konferansı’nda öngörülmüştü.

Özel ve Kamusal Alanda Azınlık Dilleri

Ne AİHS ne de USSHS birinin kendi anadilini konuşma hakkını açıkça belirlemektedir. Bu nokta USSHS'nin 27. maddesinde ifade bulmuştur. Dahası hakkın inkarı, dil temelinde ayrımcılık olarak 26. maddenin lafzıyla da çelişebilecekti.³⁶

Daha önce ele alındığı gibi, AİHM ne bir azınlık hakları hükmü ne de bağımsız yapıda bir ayrımcı olmama maddesi içermektedir. Ancak ifade özgürlüğü hakkı, gerek uluslararası gerekse yerel mahkemelerce birinin normal yaşantısında kendi dilini kullanmasının korunması olarak yorumlanmıştır.

Bir bireyin resmi dili konuşamaması veya anlayamaması halinde, kendi anadillerinin özel kullanımına yönelik yasaklar kendilerini ifade edebilmelerini tamamen kısıtlar. Dilin özel kullanımına yönelik tahditler ayrıca, çoğunlukla Kürtler sözkonusu olduğundaki gibi, azınlık grubu üyeleri resmi dil kullandığında bile ifade özgürlüğü hakkını ihlal eder. Çünkü, Kanada Temyiz Mahkemesinin sözleriyle, “dil hem içerik hem de biçimdir”.³⁷ Mahkeme bu hükmü şöyle ifade etmiştir:

“Dil, ifade biçimi ve içeriği ile o denli ilintilidir ki, eğer biri kendi seçeceği dili kullanmaktan men edilirse gerçek ifade özgürlüğünden söz edilemez. Dil yalnızca bir ifade aracı değildir. Aynı zamanda ifadenin içerik ve anlamını da renklendirmektedir.”³⁸

İfade özgürlüğü hakkı AİHS'nin 10. maddesinde aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

“Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak ifade ve resmi makamların müdahalesi olmaksızın bilgi ve fikir alma ve yayma özgürlüğünü içerir.”

Alseberg ve Beersel Sakinleri ile Belçika arasındaki davada Avrupa Komisyonu, davacıların “düşüncelerini kendi seçtikleri dilde özgürce ifade etmeleri engellenmediği”nden dolayı, 10. maddenin kamu mercileri ile iletişimde veya eğitimde “dilsel özgürlük”ü güvence altına almadığını vurgulamıştır.³⁹ Bu anlamda, bir dilin özel kullanımına yapılacak herhangi bir müdahale ile 10. maddeyi ihlal edebilmektedir. Benzer şekilde, Fryske Nasjonale Partij ile Hollanda arasındaki davada, davacılar, seçim kayıtlarını Hollandaca değil Frizyaca yaptıklarından dolayı Eerste Kamer der Staten-Generaal seçimlerinde aday olmaları engellenmişti.⁴⁰ Bunun, sözleşmenin 10. maddesi kapsamında ifade özgürlüklerinin çiğnendiğini iddia ediyorlardı. Avrupa Komisyonu, “davacılar... Frizyaca'yı başka amaçlarla kullanmalarının engellendiğini gösteremedikleri” ni belirttiğinde, bir kez daha, ifade özgürlüğünün, birinin belli durumlarda kendi dilini kullanma hakkını kapsayabileceğine işaret etmiştir.⁴¹

10. madde devletlerin bir azınlık dilini resmi amaçlarla kullanılmasını mecbur kılmasını istemez. Ancak, devletler bir dilin özel kullanımına müdahaleden kaçınmakla yükümlüdür. İnsan Hakları Komitesi, Fransızca konuşulan Quebec'te İngilizce'nin ticari reklamlarda kullanımına yönelik kısıtlamalarla ilgili McIntyre / Kanada Davası'nda, bu konuyla daha doğrudan ilgilenme olanağını elde etmiştir.⁴² Komite, resmi olmayan bir dilde ticari ifadenin USSHS'nin 19. maddesinde korunduğunu ortaya koymuştur. Ticari ifadede geçenler ticari olmayan amaçlarla ifade de uygulanır.

Kürtçe'nin özelde kullanımına yönelik tahditler Avrupa sözleşmesinin 10. maddesiyle çelişiyor. Sözkonusu tahditler, sözleşmenin dilsel haklarının uygulanmasında ayrımcılığı yasaklayan 14. maddeyle birlikte 10. maddenin temellerine de aykırı düşüyor. Ancak, İHK'nin McIntyre davasındaki kararı böyle bir tartışmayı

desteklememektedir. Komitenin görüşünde, Fransızca dışındaki dillerde ticari reklamların kullanımına yönelik tahdit, İngilizce konuşanların yanı sıra Fransızca konuşanlara da uygulanan tahditten ötürü, sözleşmenin ayrımcılık karşıtı hükümlerini ihlal etmemiştir. Dolayısıyla İngilizce reklam yapmak isteyen bir Fransız işadami bunu yapamaz. Bu mantığı izleyerek, Kürtçe'nin özel kullanımı üzerindeki tahdit, yasağın Kürtler'e olduğu kadar Türkler'e de uygulanmasından dolayı bir ayrımcılık olmayacaktır. Burada, (dil üzerindeki tahditlerin sadece bir grubu etkilediği) ticari olmayan ifadeler ve (dil kullanımını üzerindeki yasakların, herkesin özel bir tüketim pazarını (burada İngilizce konuşan halkı) hedefleyebilmesini kısıtlayarak tüm grupların maddi kaybı olabileceği) ticari ifadeler arasında bir ayırım yapılmalıdır. Komitenin gerekçesi bu bağlamda ticari ifadeyle sınırlı olmalıdır.⁴³

Uluslararası Hukukta Yeni Gelişmeler

BM Ulusal veya Etnik Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Beyannamesi, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıklar Çerçeve Anlaşması, Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi ve AGİÖ Kopenhag Belgesi'nin tümü açıkça azınlık mensubu kişilerin kendi dillerini özel ve kamusal alanda kullanma hakkını güvence altına almaktadır.

BM Beyannamesi'nin 2. maddesi şöyle der:

“Ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişiler... kendi dillerini özel ve kamusal alanda özgürce ve müdahale veya herhangi bir ayrımcılık söz konusu olmaksızın kullanma hakkına sahiptirler.”

Benzer şekilde, Çerçeve Anlaşması'nın 9. maddesi dahilinde taraflar şu hükmü getirmiştir:

“Ulusal bir azınlığa mensup herkesin ifade özgürlüğü hakkının, azınlık dilinde düşüncelere sahip olma ve bilgi ve fikir alma ve aktarma özgürlüğünü kapsadığını kabul etmek” .

Adların Kullanımı

USSHS'nin 17. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi güvence altına alınmış kişi dokunulmazlığı yani özel hayatın mahremiyet hakkı kişisel adların kullanımının korunması olarak yorumlanmıştır.

Stjerna-Finlandiya davası'nda Avrupa mahkemesi, bir adın kullanımının kişisel kimlik aracını ve bir aileyle bağlantıyı oluşturduğunu, dolayısıyla bireyin özel ve aile yaşamıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ O davada, mahkeme Finli yetkililerin davacıya soyadını atalarınıninkiyle değiştirmesine izin vermeyi reddetmekle 8. maddeyi ihlal etmediğini ifade etmiştir.

Mahkeme, bireyin yeni bir soyadı almasına izin verilmemesinin (bazı şartlarda, pozitif yükümlülükler özel yaşama “saygı”nın doğasında yer almasına rağmen) devletin özel yaşama saygı göstermesine bir “müdahale” teşkil etmediğine işaret etmiştir. Bu dava,

halkın belli bir tür ad seçmeye hukuken zorlandığı Türkiye'deki durumdan farklılık göstermektedir. TC'de Kürtçe ad seçenlerden, adını Türkçe isimle değiştirmesi istenmek ve değişiklik için zorlanmaktadır. Mahkeme Stjerna Davası 'nda, soyadını değiştirme zorunluluğunun "resmi bir makamın müdahalesi" olacağına işaret etmiştir.

Uluslararası Hukukta Yeni Gelişmeler

Bir azınlığın üyelerinin kendi ismini kullanma ve resmi olarak kaydettirme hakkı, Çerçeve Anlaşması'nın 11. maddesinde belirlenmiştir: Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup herkesin azınlık dilindeki kendi soyadını ve adını kullanma ve kendi hukuk sisteminde öngörülen normlara uygun olarak tescil ettirme hakkına sahip olduğunu kabul etmeyi taahhüt etmiştir.

Açıklama memorandumu kendi öz adını bırakmaya zorlanmış veya adları zorla değiştirilmiş kişilerin bunu geri almasına izin verilmesi gerektiğini söyleyerek, konuyu genişletmektedir. Benzer bir hüküm bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi'nde de yer almaktadır.⁴⁵

Orijinal Yer Adlarının Tanınması

Bir azınlığın, köy adlarını kendi anadilinde tanıtmaya hakkı, bir grupsal hakkı. Birey yaşadığı köye, kendi dilinde bir ad verme hakkına sahip olmayı talep edemez. Bu hakkı talep edebilecek olan, topluluğun kendisidir.

2. bölümde işaret edildiği gibi, ne belirtilen insan hakları belgeleri ne de daha yeni belgeler grup hakları verir. Yine de, Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması'nın 11. maddesi, "ulusal azınlıklara mensup kişiler"e yerel yer adlarının kullanımını öngörür. Ancak, hükmün lafzı ihtiyatlıdır şöyle ki:

"Ulusal bir azınlığa mensup önemli sayıda kişinin yaşadığı alanlarda, taraflar, diğer devletlerle yapılan anlaşmalar dahil olmak üzere, hukuk sistemleri çerçevesinde ve özgül şartları gözönünde bulundurarak, geleneksel yerel adları, sokak adlarını ve kamuya yönelik diğer topografik işaretleri yeterli talebin olması durumunda, azınlık dilinde sergilemeyi teşvik edecektir."

11(3). maddesi, geleneksel yer adlarını "sergileme" hakkıyla ilgilidir. Açıklama memorandumu, devletin yerel adları azınlık dilinde resmen tanıma yükümlülüğüne işaret etmediğini vurgular. Güvencenin kapsamı, Çerçeve Sözleşmesi'nin gözetim organı Bakanlar Kurulu tarafından yapılan yoruma bağlı olacaktır.

Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi de azınlık dilindeki yer adları konusunu ele almaktadır. 10.2(f). maddesi dahilinde, şu taahhütte bulunmaktadır:

"...yer adlarının bölgesel veya azınlık dillerindeki geleneksel ve doğru biçimlerinin, gerekirse resmi dil(ler)deki adıyla birlikte, kullanımına veya kabulüne...izin vermeyi ve/veya teşvik etmek..."

Azınlıklar ve Medya

Bu bölüm, Kürt dilinin medyada kullanımını ve de daha geniş bir anlamda Kürt kimliğinin medya aracılığıyla ifadesini ele alacaktır.

Hem İHK hem de AİHM, medya aracılığıyla ifade özgürlüğünün önemini vurgulamış ve bu hakla ilgili muafiyetleri çok dar yorumlamıştır. Avrupa Mahkemesi, bir bireyin ifade özgürlüğüne müdahaleyi haklı kılmak için, sorumlu devletin şartı yerine getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Müdahale, “yasayla emredilmeli”, “meşru amaç”a (yani, maddenin 2. paragrafında belirtilenlerden birine) sahip olmalı ve “demokratik bir toplumda geçerli” olmalıdır.⁴⁶ Özel koşulun, “demokratik bir toplumda gereklilik” olduğunu göstermek için, devlet “acil sosyal ihtiyaç”ı açıklamalıdır ve tahdit, izlenen meşru hedefe uygun olmalıdır.⁴⁷

BM İnsan Hakları Komitesi, USSHS'nin 19. maddesi çerçevesindeki herhangi bir tahditin benzer gereklere uygun olması gerektiğini tespit etmiştir.⁴⁸

Basının ifade özgürlüğüne ilişkin olarak, Avrupa Mahkemesi hukuka uygun yönetilen bir devlette medyanın öncül rolünü tekrar tekrar vurgulamıştır.⁴⁹ Nitekim, Castells ile İspanya arasındaki dava' da, şöyle demiştir:

“Basın özgürlüğü... herkesin demokratik bir toplum kavramının özünü oluşturan özgür siyasi tartışmaya katılmasına imkan verir.”⁵⁰

Benzer şekilde, medyada ifade özgürlüğü hakkı ifadenin hem içeriğini hem de dilini korur. Gerek USSHS gerekse AİHS'nin görsel/işitsel medyaya lisans verilmesi konusunda devletlerin bir lisans verme veya reddetme kararında sınırsız bir takdir hakkına sahip olmadığını belirtmektedir.

AİHS'nin 10. maddesi yayıncılık, televizyon veya sinema işletmelerinin lisanslanmasını özellikle öngörür. 19. madde lisanslara yönelik hiçbir ifade içermemesine rağmen, İnsan Hakları Komitesi tartışma sırasında “kamu düzeni” ifadesinin bir devletin bilgi edinmeye lisans verme ve bilginin önemini düzenleme haklarını kapsadığı şeklinde yorumlandığını belirtmiştir.⁵¹

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir lisans sisteminin saptanmasında, “aksi takdirde demokratik bir toplumdan söz edilemeyeceğinden” hareketle, “çoğulculuk, hoşgörü ve açık görüşlülük gereklerine saygı gösterilmesi” gerektiğini tespit etmiştir.⁵² Yayıncılık işletmelerinin sözleşme kapsamında bir lisansa yönelik hiçbir hak güvencesine sahip olmamasına rağmen, bir devlet tarafından red, açıkça keyfi veya takdire bağlı olmamalıdır.

Dil veya ulusal bir azınlıkla birlik temelinde ayırım yapan lisanslama sistemi, 14. madde ile bağlantılı olarak 10. maddeyi ihlal eder.

Verein Lokalradio Bern ve diğerleri ile İsviçre arasındaki dava' da, davacılar kendilerinin yayın süresini İsviçre'nin Berne ve Basle bölgelerinde yaşayan dilsel azınlıkları kapsayacak şekilde planladıklarından dolayı lisans başvurularının sonuçsuz kaldığını ileri sürmüşlerdir.⁵³

Komasyon, belli durumlarda bir yayıncılık lisansı vermeyi reddetmenin sözleşme kapsamında bir ayırım olabileceğini kabul etmiş, fakat mevcut davada davacıların azınlık dilinde yayınlara yönelik hükmün lisans başvurusunun sonuçsuz kalmasına neden olduğunu kanıtlayamadıkları söylemiştir.

Sadece kullanılan dilin Kürtçe olmasından dolayı Kürtçe istasyonlara lisans verilmediği Türk yetkililer tarafından dolayı bir biçimde kabul edilmiş görünmektedir.

Bu, sözleşmenin 14. maddeyle birlikte 10. maddesinin de açıkça ihlalidir.

Verein Lokalradio Bern ve diğerleri ile İsviçre arasındaki dava' da, Komisyon bir bölge sakinlerinin programları kendi anadillerinde alma hakkına sahip olduklarını ileri sürmüştür.⁵⁴ Sözleşmenin bu yorumu dilsel azınlıkların ihtiyaçlarına dönük bir dereceye kadar hassasiyete işaret etmesine rağmen, azınlıklar için özel haklar tanınmasını engellemektedir.

İhtiyaçlar, bir azınlıkla olduğu gibi hiçbir bağlantıya sahip olmayan özel kuruluşlarca, bir devlet yayıncılık şirketince, hatta yabancı istasyonlarca karşılanabilir. Devlet, dilsel azınlığın medyaya ulaşmasını sağlamak zorunda değildir. Bu, mahkemelerin azınlıkların Sözleşme dahilindeki haklarının ayrımcı olmama ilkesi ötesine geçmediği konusundaki uzun süreli ısrarıyla paralellik göstermektedir.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, devletlere medyadaki kültürel çeşitliliğe saygıyı “teşvik etme” konusunda pozitif bir yükümlülük yükler. Devletler, özellikle kitlesel medyayı bir azınlığa mensup çocuğun dilsel ihtiyaçlarına saygı göstermeye teşvik etmelidir.

Uluslararası Hukukta Yeni Gelişmeler

Avrupa Konseyi çerçeve belgesinin 9.maddesi, azınlıkların medyaya erişimiyle ilgilidir. 9(1). ve (2).maddeleri AİHS'nin ayrımcı olmama güvencesini tekrarlar. 9(3).maddesi ise daha da ileri gider. Devletlere “ulusal azınlıklara mensup kişilere kendi medyalarını oluşturma ve kullanma imkanını ...sağlama” konusunda pozitif bir yükümlülük yükler. 9.madde ayrıca, devletleri ulusal azınlıklara mensup kişiler için medyaya erişimi kolaylaştırmak için “uygun önlemler” kabul etmeye davet eder.⁵⁵ Açıklama memorandumuna göre, burada belirtilen önlemler, örneğin azınlık yayıncılığı için fon tedarikini de içermektedir.

Azınlık Eğitimi

Eğitim hakkı uluslararası hukukta vurgulanarak belirlenmiştir. Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesi şöyle der:

1. Herkes eğitim hakkına sahip olacaktır. Eğitim en azından ilk ve temel aşamalarda ücretsiz olacaktır. İlk öğretim zorunlu olacaktır.

2. Eğitim insan kişiliğinin gelişimine ve insan hakları ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesine yönelik olacaktır. Tüm uluslar, ırksal veya dinsel gruplar arasında anlayışı, hoşgörüyü ve dostluğu geliştirecek ve Birleşmiş Milletlerin barışın sürdürülmesi faaliyetlerini destekleyecektir.

3. Ebeveynler, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçme konusunda öncelikli haka sahip olacaklardır.Bu hakkın özü UESKHS'nin 13. maddesinde tekrarlanmaktadır. AİHS eğitim konusunda bir hüküm içermez. Onun yerine, sözleşmeye ek birinci protokolde hak öngörülmesine karar verilmiştir. Bu, sözleşmeyi 1954'de onaylanmış Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Protokolün 2. maddesi şöyle der:

Hiç kimse eğitim hakkından mahrum edilmeyecektir. Eğitim ve öğretimle ilgili ileri sürdüğü herhangi bir işlevden yararlanılırken, devlet, ebeveynlerin sözkonusu eğitim ve öğretimi kendi dini ve felsefi inançlarıyla uygunluk içinde edinme hakkına saygı gösterecektir. Evrensel beyanname, UESKHS, USSHS ve AİHS, ayrımcı olmama ilkesine saygının, bir azınlığın üyeleri de dahil olmak üzere herkesin hakkını korumada yeterli olduğu fikrini temel alır. Bundan dolayıdır ki, azınlıklar için özel eğitim hakları konusunda hiçbir güvence içermemeleri şaşırtıcı değildir. Yine de, bu belgeler özel okullar kurma hakkını ve devlet destekli eğitimi biçimlendirme konusundaki ebeveyn haklarını güvence altına aldığı ölçüde, dolaylı olarak, azınlık çıkarları için bir dereceye kadar koruma sağlayabilirler.

Özel Okullar

Azınlık dilleriyle eğitim yapan özel azınlık okullarının bir azınlığın bağımsız kimliğinin korunmasında oynadığı rolün etkinliği, Uluslar Ligi sisteminde 1935'e kadar uzanmaktadır. Arnavutluk'taki azınlık okulları davası, Arnavutluk'taki tüm özel okulları kapatılması üzerine Yunanistan'ın Rum azınlığı adına açılan bir davaydı.⁵⁶ Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesi, davayı sonuçlandırırken, devletlerin 'ırksal özellikleri ve gelenekleri korunmaya ilişkin olarak, azınlık unsuruna uygun araçlar sağlama' yükümlülüğü altına sokan azınlık antlaşmaları hükümlerine aykırı davranıldığını ifade etmiştir.⁵⁷

Daha yakın dönemlerde, özel okullar açma hakkı USSHS'nde açıkça yer almıştır. 13(4). maddesi, bireylerin ve kuruluşların, devlet tarafından getirilen asgari standartlara uygun olmaları hükmüne istinaden eğitim kurumları açma ve yönetme serbestisine sahip olacağını öngörmektedir. Bu hak, İran, Irak, Suriye ve Türkiye tarafından onaylanmış bulunan BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 29(2). maddesinde de tanınmıştır.⁵⁸

Avrupa Sözleşmesine ek Birinci Protokolün 2.maddesi, özel okulların açılmasına hiçbir isnatta bulunmaz. Ancak, Belçika Dilbilim davası süresinde, mahkeme bu okullara dönük bir yasağın birinci protokolün 2. maddesini ve sözleşmenin 8. maddesiyle birlikte 14. maddesini ihlal edeceğini vurgulamıştır.⁵⁹ Davacıları, Belçika'nın devlet okullarındaki öğretim dilinin Hollandaca olduğu tekdilli bir bölgede yaşayan Fransızca konuşan insanlardı. Devletin ebeveynin dilsel tercihlerini gözönünde tutma ve çocukları için Fransızca öğretim sağlama yükümlülüğünü ileri sürüyorlardı.

Mahkeme, 2.maddenin ("hiç kimse haktan mahrum edilemez" şeklindeki) olumsuzluk ifadesi dolayısıyla, birinci protokolün sözleşme Taraflarının masraflar kendisine ait olmak üzere özel bir tip öğretim kurumu açmasını ve para yardımıyla bulunmasını şart koşmadığına karar vermiştir. Ancak, 'ileri sürülen şartlar, resmi veya destekli eğitimle ilgilidir. Flamanca tekdilli bölgede bağımsız Fransızca eğitim organizasyonunu hiçbir şekilde engellemez...' diyerek vurguda bulunmuştur.⁶⁰ Mahkeme, söz konusu özel eğitimi engellemenin "dilsel birlik"ın aranmasının nesnel anlamda haklı olmayacağına ve birinci protokolün 2. maddesiyle birlikte 14. maddeye dönük bir tecavüze yol açacağına işaret etmiştir.

İran, Irak, Suriye ve Türkiye'de özel azınlık eğitimine yönelik tahditler bu devletlerin uluslararası yasal yükümlülüklerinin doğrudan ihlalidir.

Devlet Okullarında Ebeveynlerin Rolü

Evrensel Beyanname'sinin 26. maddesi ve USSHS'nin 13. maddesi ebeveynlerin çocuklarının eğitiminde söz sahibi olma hakkını tanımaktadır. Benzer şekilde, birinci

protokolün 2. maddesi, ebeveynlerin çocuklarının eğitiminin kendi dini ve felsefik inançlarıyla uygunluk sağlama hakkını güvence altına almaktadır. Bu hükmü yorumlarken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir devletin ebeveynlerin dil tercihlerine etki yapmaması gerektiğini belirtmiştir.⁶¹

Her ne kadar AİHS bir azınlık dilinde devlet destekli eğitim hükmü getiriyorsa da, kamu eğitimi genel bir çoğulculuğa saygı göstermek zorundadır. Kielsen, Busk, Madsen ve Pedersen ile Danimarka arasındaki dava’ da, oradaki mahkeme protokolünün ‘sözleşmede yer aldığı gibi...“demokratik toplum”un korunması için esas olan... eğitimde çoğulculuk olanağının korunmasını... amaçladığını’ gözlemlemiştir.⁶² Buradan hareketle devletin, müfredatta yer alan bilgi veya enformasyonun objektif bir eleştirel ve çoğulcu bir tarzda olmasına dikkat etmesi gerekmektedir.

Eğitimin çoğulculuğa saygıyı gözetmesi ve tüm ırklar arasında hoşgörü, dostluğun geliştirilmesi şartı, Evrensel Beyannamesi’nin 26. maddesinde de kabul edilmiştir. Eğitimin önemine yönelik bu yaklaşım, Patrick Thornberry tarafından, kültürlerin kendilerini gözetebilmesi varsayımına yol açabilecek düşüncesiyle, kültürel olmaktan çok kültürlerarası bir kimlik perspektifini yansıtılması olarak tanımlanmıştır.⁶³ Tehdit altında olan grupların korunması için eğitimin genel olarak farklı kültürlerle olan hoşgörüyü geliştirmesi yeterli değildir. Bir çocuğun öz kültür ve kimliğini korumayı özellikle hedeflemelidir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin bunu onayladığı görülecektir. Eğitimin amaçlarından biri de, 29. maddede

“çocuğun ebeveynlerine, onun kendi kültürel kimliğine, diline ve değerlerine saygının geliştirilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.

İran, Irak, Suriye ve Türkiye USSHS’ni onaylamıştır. Bundan dolayı 27. maddedeki azınlık hükmüyle bağlıdırlar. Ancak BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 30. maddesi hemen hemen benzer bir hüküm içerir ve Türkiye bu sözleşmeyi onaylamıştır. Azınlık eğitimi için 27. maddenin (ve dolayısıyla Çocuk Sözleşmesi’nin 30. maddesinin) anlamı çok net değildir. Seçmeli Protokol kapsamında, İHS özellikle eğitime odaklanma fırsatına kesinlikle yer vermemiştir. Diğer yandan, komite, eğitimin 27.maddesinin genel lafzı kapsamında olduğu görüşünü vurgulayarak azınlık eğitimi konusunda rapor veren hükümetlere uzun yıllardır sorular yöneltiyordu.⁶⁴

Bu, eğitim ve bir azınlık kimliğinin devamı arasındaki içsel ilişki açısından mantıklı görünmektedir.

Daha önce işaret edildiği gibi olumsuz lafzına rağmen 27. madde, özel azınlık eğitimi önlemleri de dahil olmak üzere, bazı yorumcular tarafından pozitif devlet etkinliği olarak yorumlanmıştır. İHS’nin pratiği bu teoriyi desteklemektedir. Örneğin, bir komite üyesi olan Tomuschat’ın 1979’da Polonya’nın ilk raporunun değerlendirilmesinde yaptığı yorum şöyledir:

‘Azınlıklara saygı gösterilmeli ve kişiliklerinin gelişimine yardım edilmelidir... 27. madde yalnızca folklor ile ilgili değildi. Etnik dilin rahatça konuşulabildiği eğitim kurumları sağlamak önemliydi’⁶⁵ 27.maddenin dinamik bir yorumu da İHS’nin 27. maddeye ilişkin genel yorumunda yer almıştır.⁶⁶

Uluslararası hukuk belgeleri çerçevesinde bir özet yapmak gerekirse, İran, Irak, Suriye ve Türkiye, Kürt azınlıklarına şu imkanı vermeye yükümlüdürler:

a. kendi okullarını açma ve yönetme (UESKHS 13(4). madde, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi 29. madde, AİHM- (Belçika Dilbilim davası).

b. Öğretim ortamı olarak Kürtçe kullanan kendi okullarını açma ve yönetme (AİHM-Belçika Dilbilim davası)

c. Müfredatında çoğulculuğu geliştirme ve farklı kültürlere saygı gösterme (AİHM, Evrensel Beyanname, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi).

d. Kürt çocuklarını kendi öz kültürlerine saygı göstermeleri ve değer vermeleri için teşvik etme (BM Çocuk Hakları Sözleşmesi).fiimdi, bu ayrımcılık karşıtı ilkelerin yetersiz olduğu ve azınlıkların özel eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için olumlu devlet etkinliğine ihtiyaç duyulduğu genel olarak kabul görmektedir. Bu, BM Beyannamesi, Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması, Avrupa Azınlık Dilleri Sözleşmesi ve çeşitli AGİÖ Belgelerinde onay görmektedir.

BM Azınlıklar Beyannamesi'nin 4(3). maddesi şöyle der:

“Devletler, mümkün olduğunca, azınlıklara mensup kişilerin kendi anadillerini öğrenme veya kendi anadillerinde öğretim görme olanaklarına sahip olmaları için uygun adımları atmalıdırlar.”

Bu hüküm, azınlık dilinin incelenmesini veya alternatif dilde eğitim görmeyi öngördüğü gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Ancak, muhtemelen önlemlerin yeterliliği, grup üyeleri arasında kendi dillerinde eğitime dönük talep ve grubun boyutu, coğrafik yoğunluğu gibi faktörlere bağlı olacaktır. Bu kriterler temelinde, Türkiye'deki on iki milyon Kürt'ün talep ve ihtiyaçlarının yalnızca Kürtçe eğitim şartıyla karşılanabileceği varsayılmaktadır. Bu, kuşkusuz, Türkçe öğretilmeden olamaz. Eğer Kürtler ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamına tam olarak iştirak edeceklerse, Türkçe bilgisi gereklidir.

Çerçeve Anlaşması ayrıca devletlere azınlık eğitime saygı konusunda bazı pozitif yükümlülükler getirmektedir. Anlaşmanın 4(2). maddesi şöyledir:

“Başından beri veya önemli sayıda ulusal azınlıklara mensup kişilerin yaşadığı alanlarda, eğer yeterli talep söz konusuysa, taraflar, mümkün olduğunca ve eğitim sistemleri çerçevesi dahilinde, bu azınlıklara mensup kişilerin azınlık dilini öğrenmeleri veya bu dilde öğretim görmeleri için gerekli olanaklar sağlamayı teşvik edecektir.”

Bu hükmün lafzı, devletlere “mali, idari ve teknik güçlükler” gerekçesiyle uygulanamaması için bahaneler bulma imkanları zayıftır.⁶⁷

BM Çerçeve Anlaşması Beyannamesi gibi, Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi de taraflardan azınlık dilinde eğitimi veya sadece azınlık dilinin eğitimini sağlamalarını ister. Seçim “her... dilin durumu” ile uygunluk göstermelidir. Türkiye'deki Kürtçe konuşan nüfusun boyutu ve talepleri dolayısıyla, en azından Kürdistan, dilin “durumu” Kürtçe eğitimi gerektirecek boyuttadır. Ancak bu, “devletin resmi dilinin öğretilmesine hanel” getirmemelidir. AGİÖ sürecinin çeşitli metinleri, azınlık eğitim haklarının önemine işaret etmiştir. Helsinki Nihai Sözleşmesi'nde (1975) “Eğitim Alanında İşbirliği ve Teatiler”de kapsamlı bir bölüm mevcuttur. Yakın dönemdeki, Kopenhag Belgesi de azınlıkların eğitimiyle ilgilidir. 34. paragraf “ulusal azınlıklara mensup kişilerin... anadillerinin veya anadillerinde öğretim için uygun fırsatlara sahip olmalarını

sağlamayı teşvik etme...” konusunda olumlu devlet yükümlülüğü getirmektedir. Belge, tarih ve kültür öğretiminde ulusal azınlıkların tarih ve kültürünün dikkate alınması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Bu yeni belgelere uygun olarak devletler, en azından, daha çok Kürt bölgelerindeki devlet okullarında Kürtçe öğretim sağlamaya yükümlü olacaklardır. Ayrıca, Kürt nüfusunun boyutu, yoğunluğu ve talepleri nedeniyle ilgili hükümler belli bölgelerde Kürtçe eğitim gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Bölüm 7

Sonuç

Muhtemelen, azınlıkların kültürel hakları konusunun geçmişte sivil ve siyasi hakların daha bireye yönelik biçimde korunmasından biraz, önemsiz bir amaç olarak görülerek ihmal edildiğini olduğunu söylemek doğru olacaktır. Azınlık üyelerine, herkesle standartlarla korunabilecek bireyler olarak muamele etme eğilimi egemendir. Bu, kültürel azınlık haklarına saygı ve barış arasındaki bağlantıya dönük olarak giderek büyüyen uluslararası uyanışın bir sonucu olarak hızla değişiyor. Yeni azınlık hakları belgeleri, azınlıkların kendi hükümetlerinden beklemeye hakkı oldukları muamele tarzıyla ilgili olarak çıtayı yavaş yavaş yukarı çekiyor.

Bu çalışmanın amacı, bir grubun -Kürtler- durumunu ele almak ve İran, Irak, Suriye ve Türkiye’de onların azınlık kültür(ler)inin yasalarca hangi boyutlar altında muamele gördüğünü sorgulamaktır. İnceleme kapsamında ortaya çıkan sonuç, dört ülkede de uzun süreli kültürel baskı kampanyasının kurbanı olan bir azınlığın fotoğrafıdır. Kürtçe’nin özel kullanımının bütünüyle yasaklanmasından anti-terör yasaları yoluyla en gelişmiş zulüm biçimlerine kadar çeşitli taktikler denenmiştir.

Burada tartışılan bu uygulamaların bazıları, ifade özgürlüğü hakkı veya ayırım özgürlüğü hakkı gibi uzun vadeli uluslararası insan haklarının açıkça ihlalidir.

Diğer Kürt kültürel taleplerine, örneğin Kürtçe eğitim hakkı veya Kürtçe yer adları hakkına gelince, uluslararası hukuk standartları o denli açık değildir. Bu nedenle çeşitli azınlık kültürel taleplerinin yasal durumunu bu raporun 6. bölümünde ayrıntılı bir biçimde ele almak gerekliydi. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi gibi eski insan hakları belgeleri dahilinde devletler sadece azınlık üyelerinin bireysel haklarına müdahaleden kaçınmakla yükümlü kılınmışlarken, yeni azınlık hakları belgeleri bir azınlığın kültürünü etkin biçimde geliştirme yolunda olumlu devlet yükümlülükleri getirmektedir.

Her ülkedeki Kürtler’in durumu büyük farklılıklar göstermesine rağmen, bazı ortak unsurlarda ortaya çıkmaktadır: Her ülkenin yasalarında toprak veya ulusal bütünlüğe yapılan vurgu, siyasal temsil eksikliği, ortalamanın altında yaşam standardı, kuşkusuz bölgenin militarizasyonu ve çıkan ihtilaflar. Bu son ortak öge -ihtilafın mevcudiyeti-, bir “tavuk mu yumurta mı” tipi soruya yol açmaktadır: İhtilafın mevcudiyeti, örneğin Türk askeri tarafından iddia edildiği gibi, azınlık kültürel haklarının inkarını haklı kılar

mı? Yoksa, azınlık kültürel haklarının eksikliği ihtilafı ateşleyen faktörlerden biri midir?

Ayrılcı istekleri alevlendirmenin ötesinde, azınlık kültürel haklarının tanınmasının “toprak bütünlüğü”nü tehdit etmeden azınlık ihtiyaçlarının tatminine yönelik çok dikkatli bir adımı temsil ettiği ileri sürülmektedir. Gerçekten de, Kürt kültürel ve dilsel haklarının tanınmasıyla bütünleşmeyen uzun vadeli siyasi bir çözüm tahayyül etmek zordur. Bir azınlık üyelerinin kendi dilini konuşma, kendi “kültür”ünü yaşama hakları, kısaca yaşam biçimleri bireysel ifade özgürlüğü haklarına bir müdahaledir. Ayrıca bir grup olarak haklarına -kendi kimliği ve yaşam biçimi haklarına- müdahaledir. Sonuç olarak, bir azınlık kültürünün tanınması ve geliştirilmesi yalnızca azınlığın haklarının uygulanması demek olmadığı, aynı zamanda tüm toplum için bir zenginlik kaynağı olduğu varsayılır. Kürtler’e yönelik Türk devlet politikasını eleştiren Türk yazar Yaşar Kemal, bu fikrini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“Tarih boyunca tüm kültürler birbirini beslemiş, bir diğerini aşlamıştır ve böylece dünyamız zenginleşmiştir. Bir kültürün yok olması, bir rengin, farklı bir ışığın, farklı bir kaynağın kaybolması demektir.1

Ek 1 / İran, Irak, Türkiye ve Suriye’nin İnsan Hakları Yükümlülükleri

	İRAN	IRAK	SURİYE	TÜRKİYE
Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi	onayladı	onayladı	onayladı	onayladı
Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi	onayladı	onayladı	onayladı	onaylamadı
Bireysel Başvuru Hakkını Veren Seçmeli Protokol	hayır	hayır	hayır	
Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	onayladı	onayladı	onayladı	onaylamadı
BM Çocuk Hakları Sözleşmesi	onayladı	onayladı	onayladı	onayladı
Uluslararası Tüm İrksal Ayrılcık Biçimlerini Önleme Sözleşmesi	onayladı	onayladı	onayladı	imzaladı, onaylamadı
Bölgesel İnsan Hakları Yükümlülükleri				
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi				onayladı, AIHS’nin 25. maddesi bireysel
başvuru				hakkının kabulü
Avrupa Sosyal fiartnamesi				onayladı
AGİÖ				

[Yasal mekanizmadan çok siyasi]

başlangıçtan itibaren
iştirak etmiştir

Kaynakça

F. Albanese, "Ethnic and Linguistic Minorities in Europe", Yearbook of European Law (1991) s.313-340.

G. Alfred, "Minority Rights: Protection by the United Nations", Human Rights Law Journal (1993) C.14. s.1-9

J. Altanasio, "The Rights of Ethnic Minorities: The Emerging Mosaic", Notre Dame Law Review (1991) C.66. s.1195-1217

Amnesty International, Human Rights Abuses in Iraqi Kurdistan since 1991, fiubat 1995, s.43

A. Baka, "The European Convention on Human Rights and the Protection of Minorities under International Law" Connecticut Journal of International Law (1993), C.14. s.1-9

T. Buergenthal, "The Copenhagen CSCE Meeting: A New Public Order for Europe" Human Rights Law Journal (1990), C.69 s.657-670

F. Capotorti, Study on Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, BM Bel E/CN.4/ek2/384/Rev 1

R. Cholewinski, "State Duty Towards Ethnic Minorities, Positive or Negative", Human Rights Quarterly (1988) C.10 s344

D. Clarke, "Freedom of Thought and Educational Rights in the European Convention", The Irish Jurist (1987), s.28-54

H. Cook, The Safe Haven in Northern Iraq, KİHP ve İnsan Hakları Merkezi yayını, Essex,1995

A. Connelly, "The European Convention on Human Rights and the Protection of Linguistic Minorities", Irish Journal of European Law (1993), s.227-293

N. Entessar, Kurdish Ethnonationalism, Londra: Lynne Rienner Publishers,1992
Hassenpour, Nationalism and Language: Kurdistan 1918-1985

H. Hannum:

- "Contemporary Developments in the international Protection of the Rights of Minorities", Notre Dame Law Review (1991), C.66, s.1431-1447.

- "The Limits of Sovereignty and Majority Rule: Minorities, indigenous Peoples and the Right to Autonomy", Lutz, E, Hannum, H, and Burke, K ed., New Directions in Human Rights, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

T. Helgesen, "The Protection of Minorities in the CSCE: A Note on the Helsinki Document 1992", Packer, J and Myntii, K(ed.) The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe , Abo Akademi University, 1993.

Human Rights Watch:

Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey, New York 1987,

Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey, Yeni 1990,

Freedom of Expression in Turkey, 1993

Syria Unmasked-the supression of Human Rights, by the Assad Regime 1991.

Syria, the Silenced Kurds, Ekim 1996.

Türkiye İnsan Hakları Derneği(İHD), HabitatII-Alternatif Rapor, 1996.

International Commission of Jurists, Iraq and the Rule of Law, fiubat 1994.

P. Kreyenbroek ve S. Sperl, The Kurds - A Contemporary Overview, Londra: Routledge, 1992.

Kürt İnsan Hakları Projesi, Türkiye'de Azınlık Eğitimine ilişkin UNESCO'ya Dilekçe, Kasım 1996.

N. Lerner:

- Group Rights and Discrimination in International Law, Dordrecht:Martinus Nijhoff,1991.

- *Evolution of Minority rights in International Law", Brolmann, C and al eds, Peoples and Minorities in International Law, Dordrecht:Martinus Nijhoff,1993.

D. McDowall, *The Kurds, Minority Rights Publications*, 1991, 92.
A Modern History of the Kurds, Londra 1996
Surviving for a living: Report on the Current
Conditions of the Kurds in Turkey, KİHP yayını, 1996

Education Rights and Minorities, Londra: Minority Rights Publications, 1994.

M. Muller, *Censorship and the Rule of Law in Turkey*, KİHP yayını, madde 19, *medico international and the Bar Human Rights Committee*.

M. Nowak, "The Evolution of minority rights in international Law, Comments", Brolmann, C and al eds, *Peoples and Minorities in International Law* Dortrecht, Martinus Nijhoff, 1993

P. Robins, "The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue" *International Affairs* (1993), C.69 s.657-670

N. Rodley, "Conceptual Problems in the Protection of Minorities; International Legal Developments" *Human Rights Quarterly*, (1995), C.17 s.48-71.

C. Rumpf, "The Protection of Human Rights in Turkey and the Significance of International Human Rights Instruments", *Human Rights Law Journal* (1993), C.14 s.394-408

T. Skutnabb-Kangas, *Language Literacy and Minorities*, Minority Rights Publications.

Türk Ticaret Odası, *Doğu Sorunu, Analizler ve Kanıtlar*, 1995.

Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı: *Milli Eğitimde Gelişmeler*, Temmuz 1994; *Uluslararası Eğitim Konferansı 44. Oturum Cenevre*.

P. Thornberry, *International Law and Rights of Minorities*, Oxford: Clarendon Press, 1991.

F. de Varennes, "Language and Freedom of Expression", *Human Rights Quarterly* (1994) C.16